

Tofta kyrka

Karaktärisering 2020

Dnr: 2019-17
Dnr Visby stift: SS 2019-0047

Handläggare: Eva Selin, Jakob Lindblad. Arkeologi: Johan Norderäng, Per Widerström.
Fotograf: Jakob Lindblad (JL), Eva Selin (ES). Övriga fotografier anger fotograf vid bilden.
Spridningstillstånd för flygbilder, Lantmäteriet nr LM2023/012394.

© Gotlands Museum
Strandgatan 14
621 56 Visby

© Visby stift
Norra Kyrkogatan 3
621 55 Visby

Innehåll

Bakgrund	4
Syfte	4
Metod	4
Visby stifts kyrkor	5
Omgivningar	7
Tofta socken	7
Kyrkomiljön	7
Kyrkogården.....	8
Kyrkogårdens huvuddrag	8
Historik	10
Nulägesbeskrivning	13
Kyrkobyggnaden.....	24
Kyrkans huvuddrag.....	24
Byggnadshistorik	29
Nulägesbeskrivning	35
Restaureringar	81
Arkeologi	87
Kyrkan	88
Arkeologiska undersökningar	88
Övrigt	88
Värdering	89
Allmänt.....	89
Bruksvärden	91
Kyrkobyggnaden.....	91
Kyrkans inventarier	92
Kyrkogården	92
Händelselista Tofta kyrka.....	93
Lagskydd	96
Källor och litteratur.....	98
Otryckta källor.....	98
Tryckta källor.....	98
Kartor	98

Inledning

Bakgrund

Projektet *Karaktärisering av kyrkomiljöer* utförs av Gotlands Museum på uppdrag av Visby stift. Det bekostas delvis med kyrkoantikvarisk ersättning och påbörjades under år 2014 med en förstudie. Projektet har indelats i etapper och sista etappen beräknas vara klar vid utgången av år 2024.

Syfte

Syftet med projektet är att beskriva kyrkobyggnad, kyrkogård, kyrkotomt, inredning och inventarier samt deras kulturhistoriska värden på ett sätt som väcker, tillgodoser eller ökar församlingars och allmänhetens intresse.

Målsättningen är att rapporterna ska kunna användas i förvaltningen av de kulturhistoriska värdena, i handläggningsprocessen för kyrkoantikvarisk ersättning samt vid tillståndsprövning mot Kulturmiljölagen. Ett uppdaterat och fördjupat kunskapsunderlag om kyrkomiljöerna ger förutsättningar för hänsynstagande till kulturvärden, exempelvis vid långsiktig planering kring kyrkomiljöerna och under förvaltningen av dem men även i samband med förändring av kyrkorna. Arbetet omfattar de kyrkomiljöer som har det högre lagskyddet enligt Kulturmiljölagen, det vill säga omfattas av tillståndsprövning enligt kap. 4, § 3-4.

Metod

Beskrivning av kyrkomiljöerna har tagit en utgångspunkt i de vård- och underhållsplaner som togs fram av arkitekt Jan Utas 2003-2011. En stor vikt har sedan lagts vid projektets egna fältstudier på plats. Denna egensyn har haft som målsättning att notera helhetskaraktären i kyrkomiljöerna, samt att notera spår av förändringar som har gjorts och att observera kulturhistoriska avtryck från olika tider. En viktig del av fältarbetet har varit att kunna relatera de uppgifter som finns dokumenterade om kyrkorna. Beskrivningarna bygger vidare på analyser och datasamlingar kring kyrkorna i tillgänglig litteratur samt i viss mån på egna arkivstudier. Arkiven avser främst Gotlands Museums arkiv samt Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), i den utsträckning som varit möjlig.

I beskrivningarna har en betoning legat på att lägga fram ett bildmaterial. Bilderna avser att likt en modell åskådliggöra kyrkomiljön ur ett rumsligt perspektiv där vissa specifika detaljer lyfts fram. Bildtexter leder vanligen in betraktaren i vad bilden förmedlar. Huvuddelen av illustrationerna utgörs av projektets egna foton från fältarbetet. Dessa kompletteras vad gäller inredning och inventarier av bilder ur Inventarieinventeringen från 1997-2010. Visby stift har tillhandahållit nytagna bilder ur luftperspektiv, tagna med drönare, samt bildsamlingar från arbetet med vård- och underhållsplanerna. Uppmätningar har hämtats ur verket Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Äldre illustrationer kommer främst från ATA (via bilddatabasen Kulturmiljöbild) samt Gotlands Museum, dels från bildarkivet (via Collective Access), dels i några fall från ännu ej arkiverade bilder från byggnadsvårdsverksamhet ca 2000-2020. Äldre teckningar kommer från Uppsala universitetsbibliotek (via Alvin) eller andra samlingar. En särskild sammanställning har också gjorts av arkeologiska utgrävningar och fynd i kyrkor och på kyrkogårdar. Materialet bygger främst på Riksantikvarieämbetets fornminnesregister samt rapporter i Gotlands Museums arkiv.

Vid värderingen av kyrkomiljöerna har hänsyn tagits till Svenska kyrkans modell för identifiering av kulturvärden. De gotländska kyrkorna förenas av drag som samtidigt i hög grad särskiljer dem från många av landets övriga kyrkor med motsvarande roll som sockenkyrka. Vid såväl analysen som värderingen har en strävan varit att lyfta fram kyrkomiljöerna utifrån frågor som inte bara är relevanta ur ett gotländskt sammanhang utan även i förhållande till kyrkomiljöer i landet i stort. Frågeställningarna har främst rört sig kring ett för historiska kyrkomiljöer etablerat antikvariskt förhållningssätt med inriktning mot konst- och kulturhistoriska och byggnadsarkeologiska perspektiv och mot upplevelsevärden med arkitektoniska, konstnärliga och historiska inriktningar. Hänsyn till teologiska, kyrkohistoriska, personhistoriska och socialhistoriska perspektiv på kyrkorummet finns med i bakgrunden.

En strävan har varit att finna bra arbetsmetoder för att lyfta fram bruks- och upplevelsevärden på ett tydligare sätt än i tidigare tillämpade modeller från andra stift. Det har skett genom att frågeformulär placerats ut i vissa av kyrkorna där besökare kunnat svara på hur de upplever och använder kyrkomiljön. Intervjuer har även gjorts med företrädare för pastorat och församling.

Visby stifts kyrkor

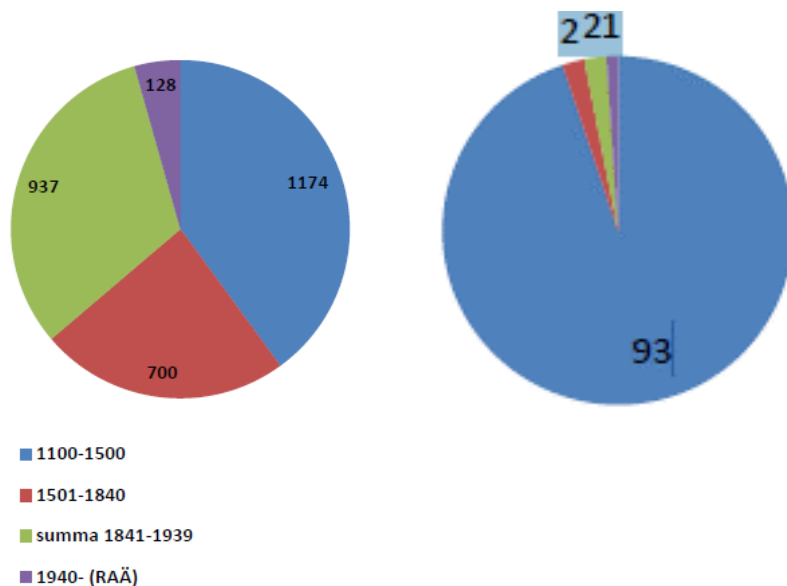
Inom Visby stift finns, förutom domkyrkan, 91 medeltida sockenkyrkor som är i bruk och tillhör Svenska kyrkan. Därtill finns ett par mindre och yngre kyrkobyggnader, såsom Hallshuk och Gnismärd kapell, byggda som fiskarkapell, den som metodistkapell byggda Hamnkyrkan i Klinte och den moderna Visborgskyrkan, byggd som distriktskyrka i Visbys yttre stadsdelar.

Alla Visby stifts medeltida kyrkobyggnader är uppförda och ombyggda under en kort och intensiv byggnadsperiod som varade från 1100-talet fram till omkring 1350. Detta möjliggjordes av den omfattande handel Gotland haft under flera hundra år i Östersjöregionen. Efter 1350 skedde en kraftig nedgång i den gotländska ekonomin vilket ledde till att kyrkobyggnandet helt avstannade på landsbygden och i Visby under 1400-talet. En ekonomisk nedgångsperiod och reformationstidens reduktion av kyrkans tillgångar under 1500-talet gjorde att flera kyrkor i Visby och tre sockenkyrkor på landsbygden och några kapell övergavs, i dag ruiner, flitigt använda för friluftsgudstjänster.

Efter en viss ekonomisk återhämtning under 1600-talet gjordes insatser för kyrkobyggnandet. Tak och tornhuvar sågs över, inredningen förnyades och några fiskelägen försågs med kapell. 1800-talet, som på fastlandet innebar att små medeltida kyrkor revs och ersattes av större, begränsades på Gotland till några ombyggnader samt att många kyrkor fick sakristia och större fönster. Under 1800-talets slut och början av 1900-talet drog en ny våg av kyrkobyggnande över ön för frikyrkliga församlingar eller inomkyrkliga föreningar, antingen byggda som små missionshus i trä och med vissa kyrkliga drag, merparten sålda och ombyggda till andra ändamål, eller också som stora murade kyrkor inne i Visby. Det kom att dröja fram till omkring 1960 innan några nya kyrkor byggdes i Svenska kyrkans regi på Gotland. På 1980-talet och senare tillkom kyrkor för andra samfund, som den första katolska kyrkan efter medeltiden och nya frikyrkor.

De gotländska medeltida kyrkorna har som helhet förändrats ytterst lite sedan medeltiden. I huvudsak är det interiören som förändrats. Under 1600-talet tillkom predikstolar, fast bänkinredning som ännu ofta är bevarad, altarpuppstatyer i sandsten eller trä, allt i senrenässans eller barockstil. Under 1700-talet insattes nummertavlor och inte sällan en vägg för att avbalka kyrkans västra del till sädesmagasin. Väggarnas kalkmålningar kunde ersättas av ett nytt måleri anpassat till tidens anda. 1700-talets slut och 1800-talet innebar ofta läktarbyggen, orglar och att hela rummet kalkades vitt samt att nya fönster togs upp för att släppa in mer ljus enligt

nyklassicismens ideal. 1900-talet har präglats av restaureringar, som innebar en förnyelse med inriktning på äldre konst och att pedagogiskt visa kyrkorummet ur dess olika sidor. Medeltida kalkmålningar frilades liksom 1700-talsinredningens rika färgsättning, dolda av senare övermålning. Medeltida skulptur lyftes ned från vinden och ställdes åter upp i kyrkorummet. Läktare och magasin väggar har rivits. Vår tid har inneburit att ytor och material konserverats men också att med olika medel skapa naturliga platser för förvaring som följd av vidgade krav på kyrkorummet och dess användning.

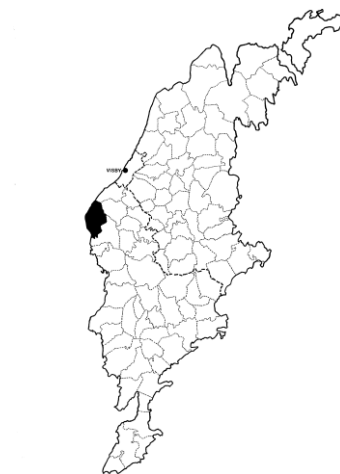

Figuren till vänster beskriver byggnadsperioden för kyrkor i riket, figuren till höger visar Visby stift. Blått avser bevarade medeltida kyrkor.

Omgivningar

Tofta socken

Tofta kyrka ingår i Eskelhem pastorat. Den är belägen på mellersta Gotland, ca 17 km från Visby. Socknen är till stora delar en typisk jordbruksbygd men vid havet finns områden som är viktiga för turismnäringen. En stor del av socknen omfattar idag också Tofta skjutfält, ett område som är 2700 hektar, vilket började anläggas 1899. Den största delen av skjutfältet ligger i Tofta socken men även Stenkumla och Västerhejde socknar berörs. När marken köptes in försvann flera gårdar som låg inom området. År 2019 var antalet invånare i socknen 599.

Kyrkomiljön

Tofta kyrka är belägen i jordbruksbygd intill gamla vägslingan genom Tofta vid länsväg 140 mellan Visby och Klintehamn. Den nya vägen passerar några hundra meter väster om kyrkogården. I kyrkans närmaste omgivning finns bebyggelse endast öster om landsvägen. I väster och norr omges den av åkermark.

Tofta kyrkomiljö fotograferad 2019. Pär Malmros, Visby stift.

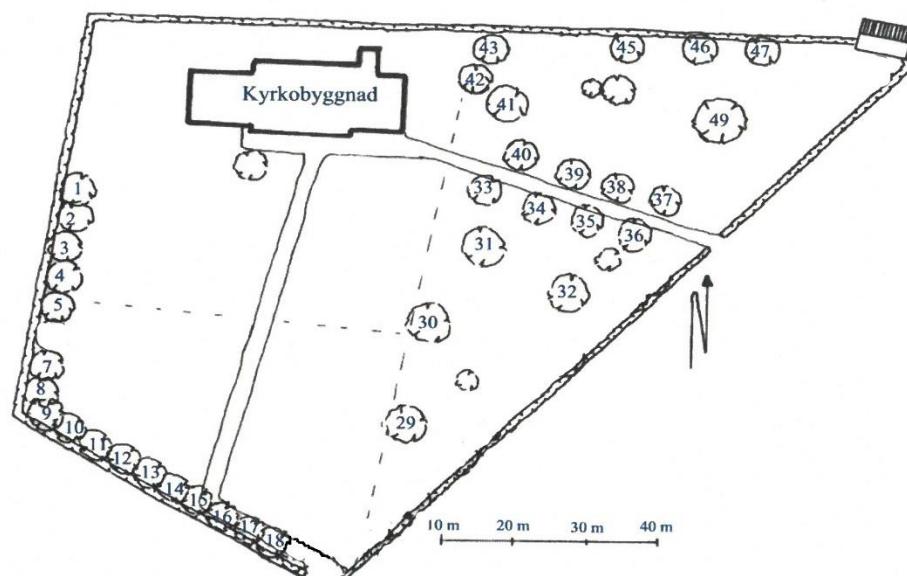
Kyrkogården

Kyrkogårdens huvuddrag

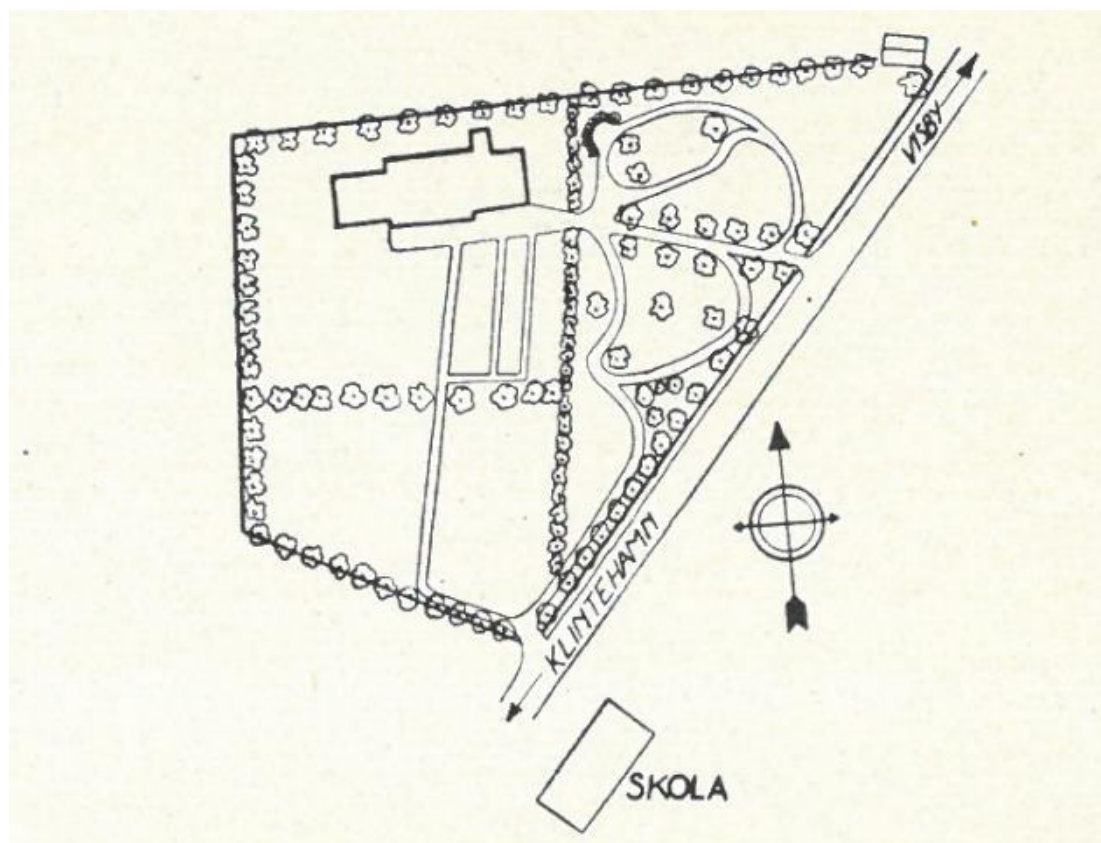
Kyrkogården har trapetsoid form. Den inhägnas av låga kallmurar av kalksten. I väster och söder är trädrader planterade innanför murarna, medan den östra delen, som inlemmades i kyrkogården på 1880-talet, har karaktär av parkliknade lövträdsdunge. Här är en minneslund anordnad. En grusbelagd parkering finns omedelbart söder om kyrkogården.

Tofta kyrka och kyrkogård fotograferad från ovan (nord). Foto Pär Malmros, Visby stift 2019.

Tofta kyrka. Situationsplan över kyrkogården. Tysklönn (nr 1-5, 8-16, 18, 45, 47), skogslönn (nr 7, 17, 43, 46), lind (nr 33-40), valnöt (nr 41), alm (nr 30, 32), hästkastanj (nr 29). Ur Vård- och underhållsplan 2009, reviderad av Gotlands Museum 2020.

Tofta kyrka. Situationsplan 1928. Ur Sveriges kyrkor 1942.

Historik

Skattdläggningskartan från 1753 visar att Tofta kyrka omges av vidsträckta åkermarker i norr och öster. I väster och söder finns ängsmark närmast kyrkan och i söder "Kyrkeskogen" som förut använts som beteshage men nu är alldeles öde. I skogen ligger en backstuga och "Scholmästarens Stuga". Kyrkogården har troligen utvidgats vid flera tillfällen. Stigluckor har funnits i söder, väster och öster.

Kyrkogården utvidgades åt öster på 1860-talet. I samband med detta förlängdes de östra murarna och den förut öppna planen, "kyrkbacken" blev inhägnad. Vid denna tid fanns tre stigluckor, "Fettings och Rangvalds i söder och likporten i den östra muren" (Sveriges kyrkor 1942). I början av 1900-talet utvidgades den åt söder. På laga skiftes karta från 1894 syns kyrkogårdens utsträckning. Kyrkogården har ännu inte utvidgats åt söder men är utvidgad åt öster. På situationsplanen från 1928 (se ovan) är kyrkogårdens äldre gränser markerade av trädrader i söder och öster. Den östra delen av kyrkogården har karaktären av ett parkområde.

Skattdläggningskarta från 1752.

Laga skiftes karta från 1894.

Den södra delen av Tofta kyrkogård. Foto Olof Sörling 1891. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Den östra delen av Tofta kyrkogård.
Här syns ingången från öster. Foto Olof
Sörling 1891. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Den södra delen av kyrkogården med det äldre gångsystemet (se situationsplan från 1928, s. 9) synligt. Foto Alfred Edle 1928. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Den södra delen av den äldre kyrkogården med ett flertal högresta gravvårdar. Foto Alfred Edle 1956. RAÄ. Kulturmiljöbild.

Nulägesbeskrivning

Kyrkogården har trapetsoid form. Den äldre delen av kyrkogården, som sannolikt bevarar sin medeltida utsträckning är något lägre än den östra delen som är uppfylld och terrasserad mot öster. I öster gränsar kyrkogården mot den gamla landsvägen. Den inhägnas av låga kallmurar av kalksten. Det finns två ingångar till kyrkogården. Vid parkeringen finns en grind i smidesjärn med trästolpar i den södra kyrkogårdsmuren. Ytterligare en grind av stål med trästolpar finns i muren mot landsvägen i sydost.

Grusgångar leder från de båda grindarna till kyrkans huvudingång, den södra långhusportalen. Svartmålade belysningsstolpar med lyktarmaturer finns längs grusgångarna och utefter insidan av norra muren, likaså armaturer för fasadbelysning. Inbyggd i kyrkogårdsmuren i öster står en mindre förrådsbyggnad av kalksten med putsade fasader och tegeltak med vidbyggt oljetanksskjul och avtråde, uppfört 1998. Förrådsbyggnadens ålder är oklar.

I väster och söder finns trädrader, samt i öster och norr spridda träd från tidigare trädrader. I trädkransen växer hamlade tysklönnar (nr 1-5, 8-16, 18, 45, 47), hamlade skogslönnar (nr 7, 17, 43, 46). I den östra delen, som inlemmades i kyrkogården på 1860-talet och har en karaktär av parkliknade lövträdsdunge, växer friväxande hästkastanj (nr 29), skogsalm (nr 30, 32), och valnöt (nr 41). Vid grusgången som leder från den östra ingången finns en allé med hamlade parklindar (nr 33-40). (Se situationsplan s. 9). Öster om kyrkan växer en schersminbuske och sibirisk ärtbuske.

Alla gravar är belägna söder om kyrkobyggnaden. En minneslund anlades på kyrkogårdens östra del 2004. Den består av ett litet gårdskors av trä samt en halvmåneformad bänk av kalksten i kallmur med sits av trä.

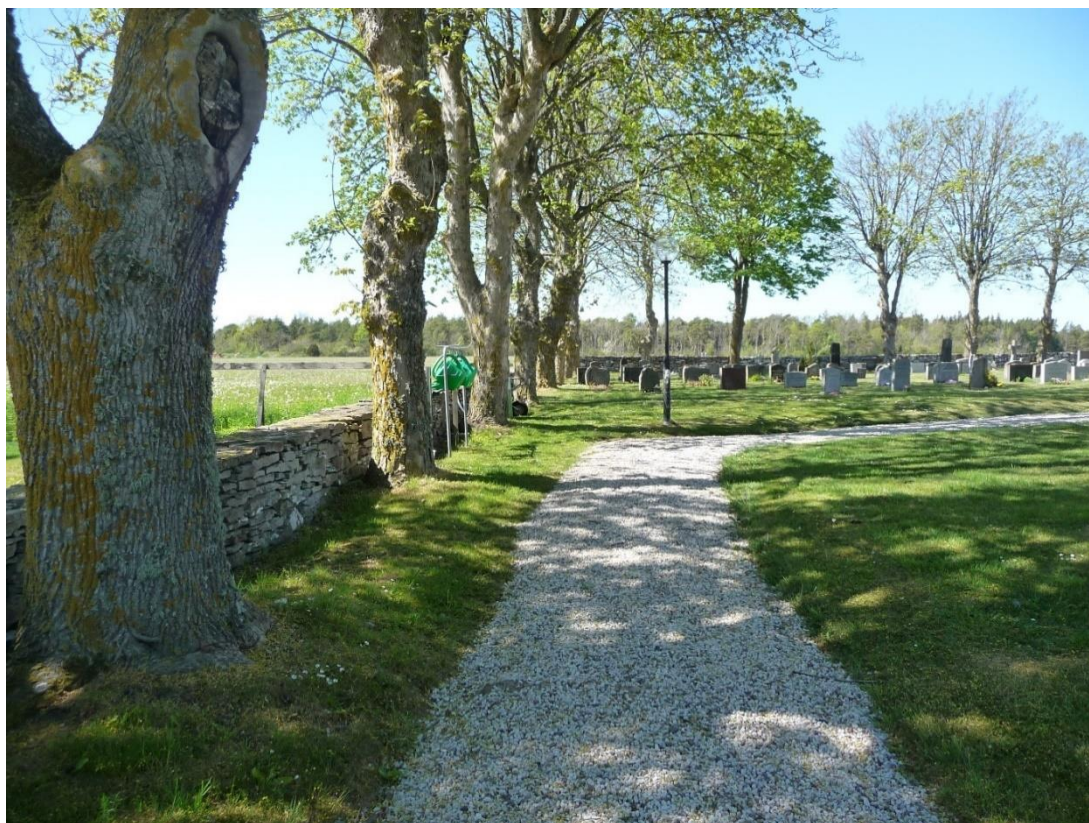
Tofta kyrkogård och kyrka fotograferad från ovan 2019. Pär Malmros, Visby stift.

Tofta kyrkogård med den södra ingången. Foto ES 2020.

Ingången från landsvägen i sydost. Foto ES 2020.

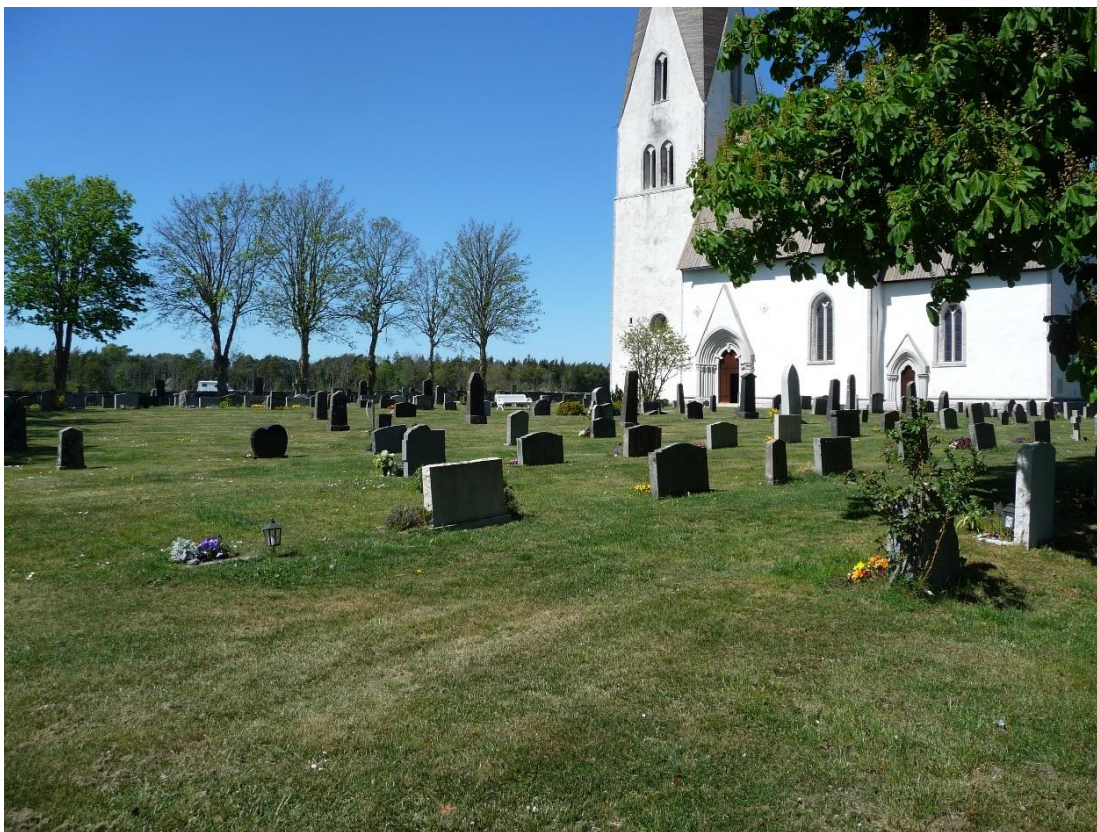
Kyrkogården omges av låga kallmurar av kalksten. Här syns den södra och västra muren. Foto ES 2020.

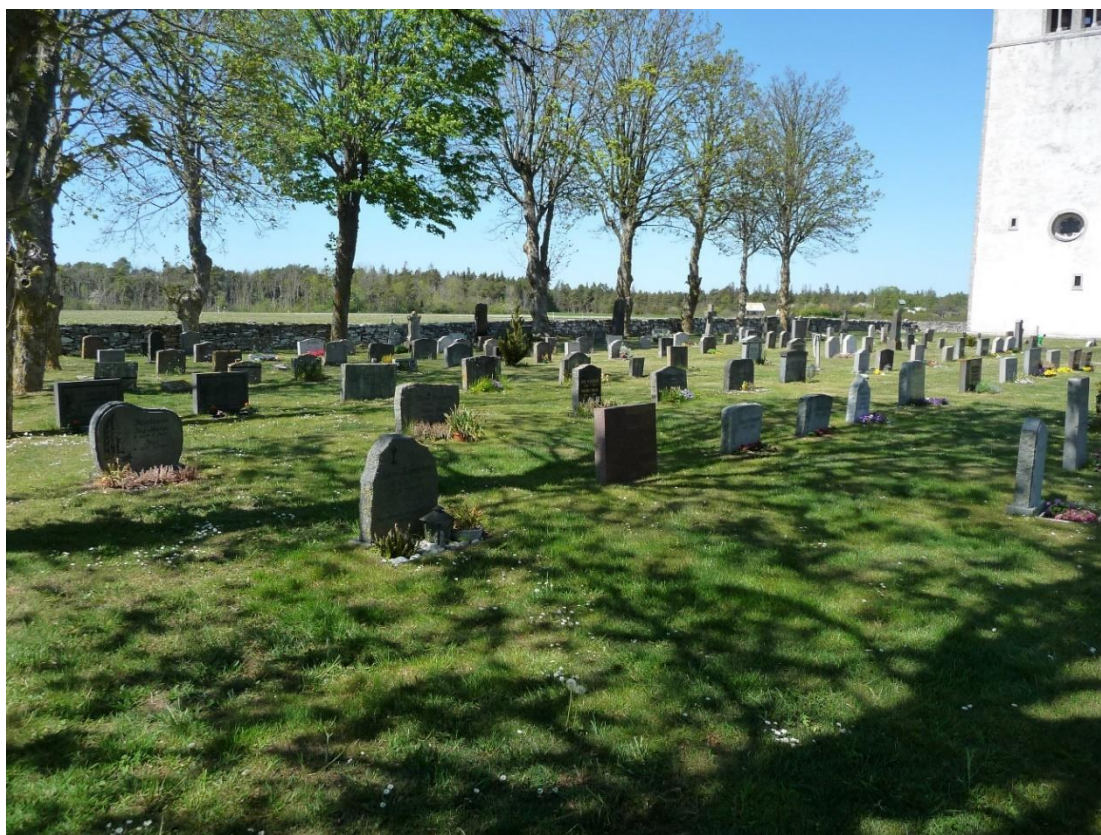
Muren mot landsvägen i öster. Foto ES 2020.

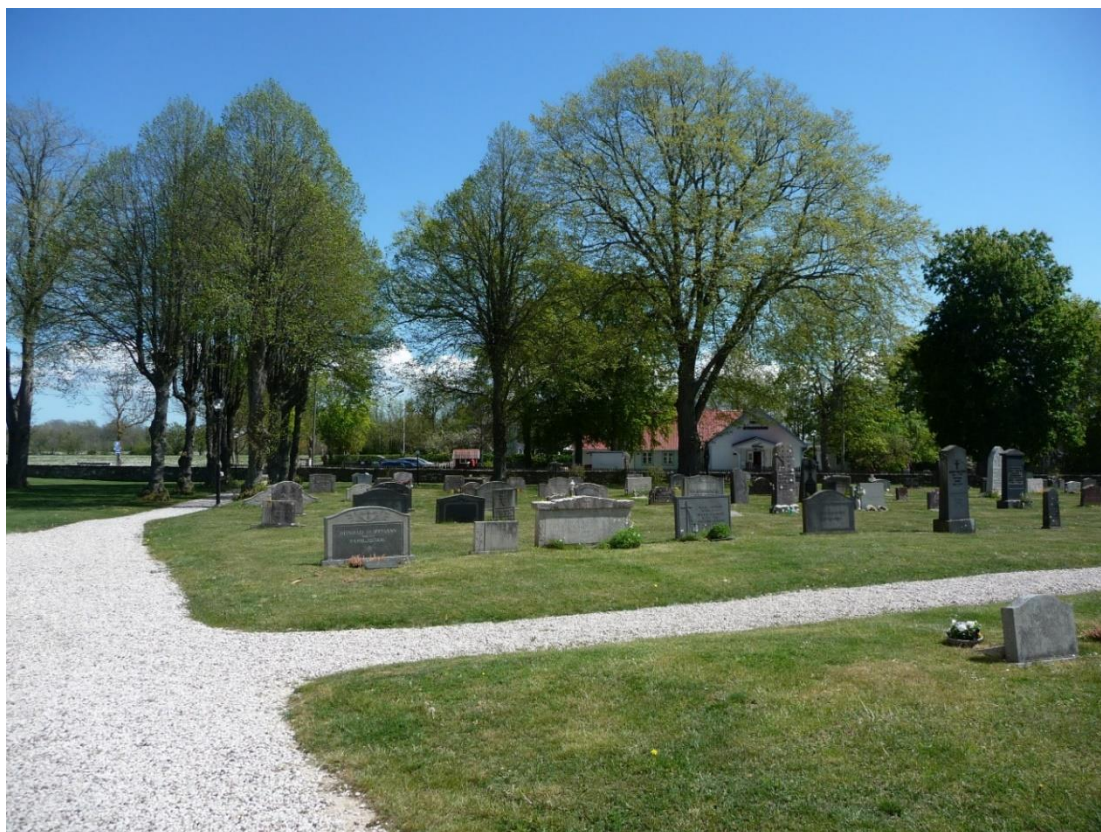
Från ingångarna i söder och sydost leder grusade gånger fram till kyrkan. Här gången från söder. Foto ES 2020.

Den södra delen av kyrkogården. Foto ES 2020.

Den sydvästra delen av kyrkogården. Foto ES 2020.

Den östra delen av kyrkogården fotograferad från väster. Foto ES 2020.

Den östra delen av kyrkogården fotograferad från söder. Foto ES 2020.

Den västra delen av kyrkogården. Foto ES 2020.

I det nordvästra hörnet av kyrkogården står ett antal gravvårdar uppställda mot muren. Foto ES 2020.

Den norra sidan av kyrkogården saknar helt gravar. Foto ES 2020.

Den nordöstra delen av kyrkogården. Närmast växer ett valnötsträd vilket är ovanligt på kyrkogårdarna. I fonden syns en förrädsbyggnad av kalksten. Foto ES 2020.

Den östra delen av kyrkogården saknar gravar. Foto ES 2020.

Vid ingången från öster finns en allé med äldre lind. Foto ES 2020.

Minneslund anlagd 2004. Foto ES 2020.

Gravvård i stående röd kalksten med spetsig hjässpunkt och horn vid sidorna från 1875. Är utpekad som kulturhistoriskt värdefull i gravvårdsinventeringen. Foto ES 2020.

Till höger står en gravvård i gjutjärn på en liten liggande granithäll. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2020.

Söder om kyrkan finns ett antal stående gravvårdar i svart granit vilka från 1917-1993 är mycket tidstypiska. Generellt för kyrkogården är att ett ovanligt stort antal gårdar räknas upp. Foto ES 2020.

Stående kalksten med karaktär av gotiskt fönster från 1924. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2020.

Personlig utformning av gravvård från början av 2000-talet. Foto Es 2020.

Kyrkobyggnaden

Kyrkans huvuddrag

Kyrkan består i dag av ett långhus med ett smalare och lägre kor i öster samt ett torn i väster. Hela anläggningen är medeltida utom sakristian som byggdes vid 1800-talets slut och takfallen, vars resning är en rekonstruktion från 1950-talet efter spår i murverket. Exteriörens tredelning framgår också i kyrkorummet, i vars mitt reser sig en rund kolonn. Tofta kyrka utgör genom sitt fria läge ett landmärke längs vägen söderut från Visby och är en av de gotländska kyrkor som mera ofta förekommer i mediabilder. Tornet förekommer till exempel i en nyckelscen i filmen "Pippis luftfärd" (regi Olle Hellbom, 1969). Kyrkan har på senare år uppmärksammats som fyndplats år 2004 för en medeltida ringbrynjehuva.

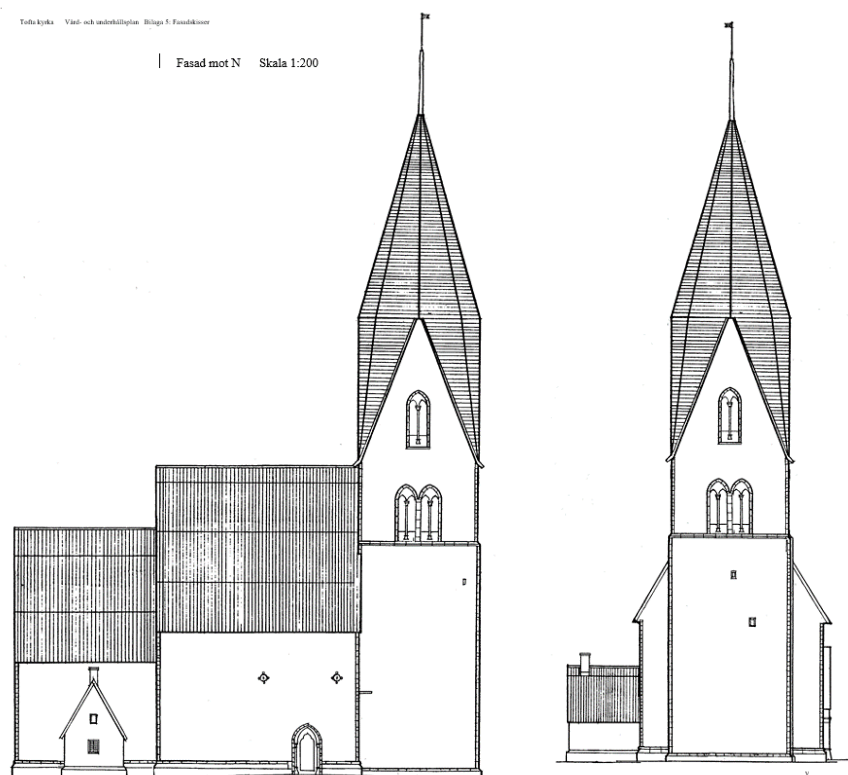
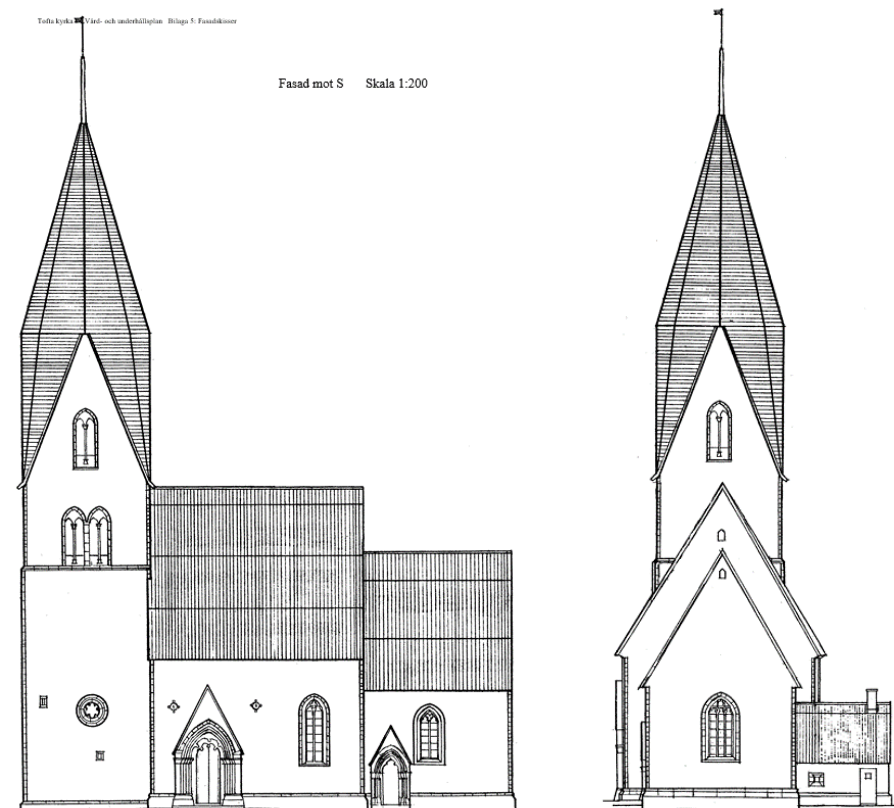
Exteriör från söder. Foto JL 2019.

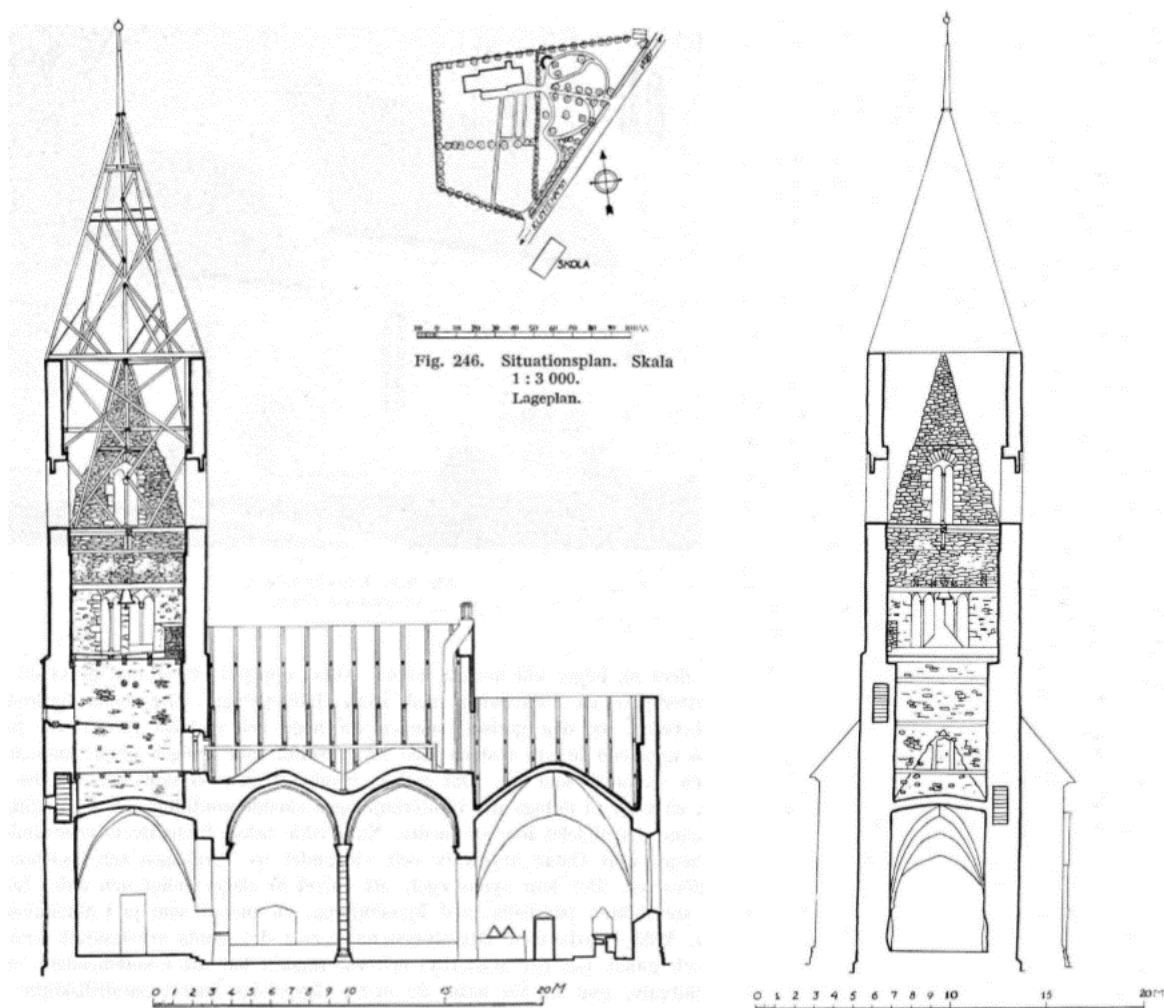

Exteriör från norr och från nordöst ovanifrån. Foto JL 2019 respektive Pär Malmros 2019, Visby stift.

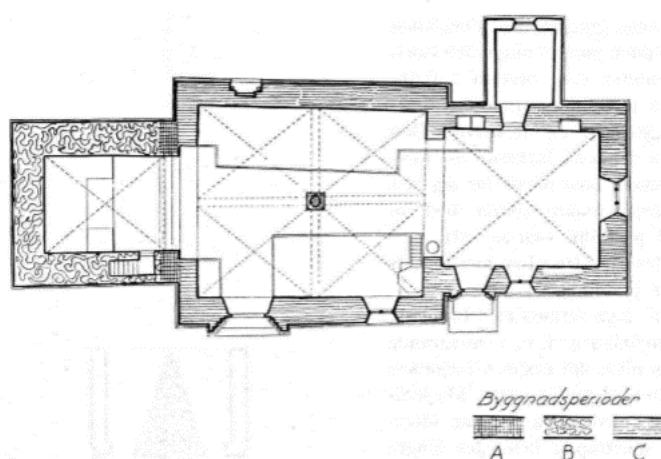

Exteriör från öster. Foto JL 2020.

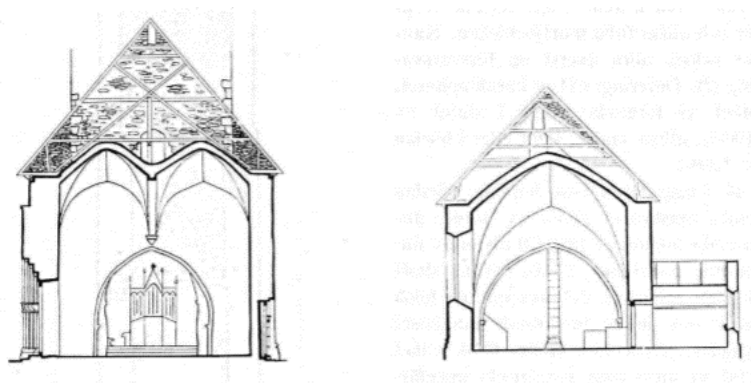

Längdsektion mot norr och tvärsektion av tornet mot öster. Uppmätning Bo Lindwall 1939. Efter Sveriges Kyrkor, Gotland band III, volym 54, 1942. Senare har yttertaken höjts.

Plan. Uppmätning Bo Lindwall 1939. Efter Sveriges Kyrkor, Gotland band III, volym 54, 1942. Altarpartiets inredning ej utritad. Senare har sakristian byggts ut åt norr, bänkinredningen ändrats, predikstolen flyttats till norra sidan, nordportalen öppnats, västportalens inre omfattningsnisch frilagts samt orgeln flyttats åt väster. Byggnadsperioder: A. 1100-talets senare del. – B. 1200-talets första hälft. – C. 1300-talets första hälft. – (D.) Sakristian byggdes 1881.

Tvärsektioner mot väster genom långhuset och koret. Uppmätning Bo Lindwall 1939. Efter Sveriges Kyrkor, Gotland band III, volym 54, 1942.
Taket har senare höjts och sakristian utvidgats åt norr.

Bilder från den romanska kyrkans grundmurar under utgrävning för att illustrera dess utsträckning. Ovan till vänster: Södra långhusmurens anslutning till nuvarande långhusets västra mur med portalomfattning, sedd mot väster. Ovan till höger: Korets sydöstra hörn, placerat innanför korportalens smyg, sett mot sydöst. Nedan: Övergången från långhuset till det smalare koret, sedd mot öster, muren till höger hör till nuvarande långhusets södra sidoaltare. Foto Gunnar Svahnström 1958-59. Gotlands Museum.

Byggnadshistorik

Kyrkans äldsta del ingår i nedre delen av tornets östmur, vilken utgör västra gaveln till ett äldre långhus i en äldre kyrka, sannolikt från 1100-talets senare del, bestående av långhus med smalare kor i öster. Möjligen kan ha funnits en äldre träkyrka, men om det är inget känt. Delar av kyrkans grundmurar frilades under nuvarande golv under restaureringen 1958–59, bland annat spår av långhusets sydportal. På tornets norra sida anas en kort bjälke som utgjort hammarband i det äldre långhuset och som dess murhöjd. På vinden avtecknar sig spetsen till den i tornmuren inbakade långhusgaveln, som visar att dess höjd var drygt hälften av nuvarande långhusets höjd. Långhuset hade samma yttre bredd som tornet och inre bredd som tornbågen medan korets bredd motsvarade den nuvarande triumfbågens. Koret sträckte sig fram till mitt för korportalen. Kvar från denna kyrka finns även dopfunten, ett gravmonument samt troligen delar infogade i nordportalen.

Under 1200-talets förra hälft eller mitt fogades till den romanska kyrkan ett torn, motsvarande nedre delen av det nuvarande tornet, försett med ett lågt sittande tunnvalv i bottenvåningen, vars höjd framgår av en igensatt öppning inne i torntrappan. Tornet hade en västportal, vars inre smyg ännu är synlig bakom orgeln. Vid 1200-talets mitt eller senare del förändrades tornet. Den ursprungliga klockvåningen revs, om den ens fullföljts, murarna höjdes och en ny klockvåning lades högre upp. Möjligen tillkom själva gavlarna först senare. Samtidigt ersattes tunnvalvet över tornets bottenvåning med nuvarande, högre belägna kryssvalv, och en ny, vid och spetsig tornbåge, togs upp mot långhuset. Kyrkorummet försågs med kalkmålningar, bevarade i tornet och tornbågen.

Omkring ett halvsekel senare, sannolikt under 1300-talets tidigare del, revs den äldre kyrkan utom tornet och nuvarande kor och långhus byggdes. Kanske höjdes nu tornet med gavelrösten och resligare spira, om så inte skett redan tidigare. Långhuset försågs med fyra valv kring en mittkolonn, vars valvkonsoler begränsade hur höga triumfbågen och tornbågen kunde vara. Triumfbågen blev därför lägre än den var bred och den nya tornbågen fick göras lägre än den gamla, genom att det nya långhusets gavel lades framför tornet och den gamla gaveln. Tillkomsttiden är troligen 1300-talets förra hälft, men föreslagna dateringar har varierat från 1200-talets andra hälft till 1300-talets mitt. En tidig datering bygger på att fönstren moderniserats i ett senare skede. Kalkmålningar, en glasmålningsruta från 1300-talets mitt och altarpuppans, ett retabel från samma tid, finns bevarade. Dopfunten anpassades efter rummets större dimensioner genom att förses med en skulpterad bas. Basen erinrar om ett kolonnkapitel, och olika förslag har funnits till hur den kan ha använts i kyrkobyggnaden, men den synes vara anpassad till dopfontens diameter som är snävare än vad en kolonn brukar vara i förhållande till blockets fulla bredd.

Kända senare förändringar berörde inte så mycket byggnaden utan mest inredningen. På 1600-talet tillkom predikstol och bänkinredning, under 1700-talet en ny altartavla, ny målad dekor på inredningen och en läktare. Vid okänd tidpunkt tillkom en murad strävpelare som stöd för långhusets sydvästra hörn. Sådana strävpelare brukar ofta dateras till 1600-talet, men de kan lika gärna vara såväl äldre som yngre. Att den saknas på Pihls summariska teckning från 1726 utesluter dock inte att den fanns då. Ringkammaren avskildes med en trävägg i tornbågen, kanske redan innan läktaren kom på plats framför väggen 1782. Omkring 1840 var rummet inrett som sädesmagasin i två våningar och rundfönstrets masverk utbytt mot en lastport i träram med järnbeslagen lucka.

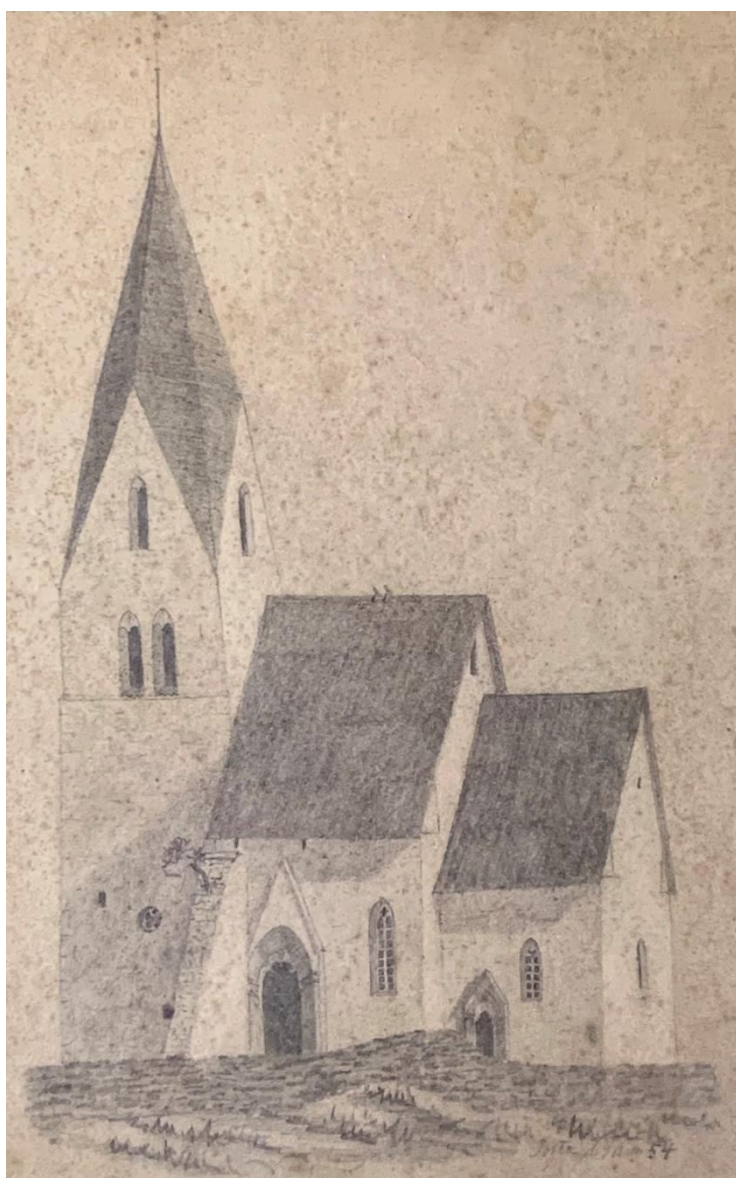
Större förändring genomgick kyrkan på 1860-talet, företagen efter att Carl Georg Brunius besökt kyrkan, förmodligen år 1860. Då sänktes yttertaken till den lägre vinkel som syns i äldre fotografier. Flera kyrkor på Gotland genomgick sådana omvandlingar vid mitten av 1800-talet, ofta i samband med att man bytte från faltak till tegeltak eller behövde reparera takstolen. Ytan att belägga minskade och den högresta gotiska takresningen anpassades till en lägre enligt klassicismens rådande ideal. Samtidigt revs strävpelaren efter att dragstag av järn spänts upp över rummet för att skruva ihop murarna. Även detta genomfördes i många kyrkor vid denna tid och just för Tofta förordade Brunius denna lösning i sin 1866 tryckta beskrivning av kyrkan. Dragstagen var mer effektiva och förutom att strävpelarna krävde reparationer – på Enderbergs teckning syns ett träd som slagit rot i dess murverk – passade de illa i klassicismens strävan efter enkelhet och klarhet i formen.

På 1880-talet genomgick kyrkan en inre restaurering, i viss mån ett svar till den klassicistiska förändring som exteriören genomgått. En sakristia byggdes utanför norra kormuren som ersättning för en avskärmning inne i koret. Kyrkorummets huggstensytor, som till stora delar var överputsade redan vid Brunius besök tjugo år tidigare, målades med brun oljefärg. Enligt en uppgift skedde det för att efterlikna öländsk kalksten på initiativ av den från Öland bördige skolläraren Andersson, men att skapa en större kontrast mellan rummets vitkalkade puts och övriga ytor var också ett vanligt drag i öns kyrkor under 1800-talets slut. Inredningen målades också i en enhetlig färgsättning med träådring. 1700-talets målade dekor doldes utom på läktaren där den bibehölls när läktaren i övrigt byggdes om under restaureringen. Möjligen byggdes läktaren om för att kunna bära en orgel, men när orgeln anskaffades 1899, eller något av följande år, ändrades planerna. Magasinsinredningen revs ut, väggen och läktaren togs bort, masverket rekonstruerades i rundfönstret och orgeln ställdes på golvet i ringkammaren. Samtidigt anskaffades en kamin, kyrkans första värmeanordning, som ställdes i långhusets nordöstra hörn. Rökkanal bilades upp i östra muren till en skorsten på långhusgaveln.

En omfattande restaurering genomfördes 1958–59 efter förslag av arkitekt Nils-Arne Rosén. Taken och gavelröstena höjdes, utifrån befintliga spår, och teglet byttes mot faltak. En ljusglugg, med för 1950-talet typiskt rakspetsigt krön (triangelbåge), placerades i korgavelns påbyggda del. Kyrkorummet genomgick förändringar som inte var helt omfattande, men desto mer omgestaltande. 1700-talets altarpuppbytte mot ett medeltida retabel, predikstolen flyttades till norra sidan och försågs med trappa i samma modernistiskt sparsmakade anda som den nya altarringen. Bänkinredningen byggdes om. På alla ytskikten avlägsnades 1800-talets övermålning. Medeltida muralmålningar togs fram, liksom 1700-talsfärgsättningen på inredningen. Nytt uppvärmningssystem infördes med pannrum i en del av sakristian. Stengolv ersatte trägolv varvid den romanska kyrkans grundmurar dokumenterades. År 1998 förstörades sakristian och ett nytt pannrum lades i en utvidgning mot norr. Altarskranket från 1950-talet byttes ut och ett äldre från 1800-talets mitt återinsattes.

Kyrkan från söder. Teckning av Johannes Pihl 15 maj 1726 för *Analecta Gothlandensia*. Efter Svensson 2008. Bland Pihls enkla men ändå informativa teckningar är Tofta den kanske mest summariska och ger tyvärr mycket lite uppgifter om kyrkans dåvarande utseende, utöver att den bestod av västtorn, långhus och kors samt att man gick in genom sydportalen.

Kyrkan från sydöst. Teckning av J. Ebg (Jacob Petter Enderberg) 4 augusti 1854, inramad i sakristian. Foto JL 2020. Bilden visar kyrkan innan taken sänktes på 1860-talet och strävpelaren revs för att ersättas med dragstag av järn. Gluggen i långhusets gavel hade en kolonnett som bar två bågar

Exteriör från sydöst visande takens lägre vinkel från 1860-talet till 1950-talet. Foto Olof Sörling 1891. RAÄ, Kulturmiljöbild.

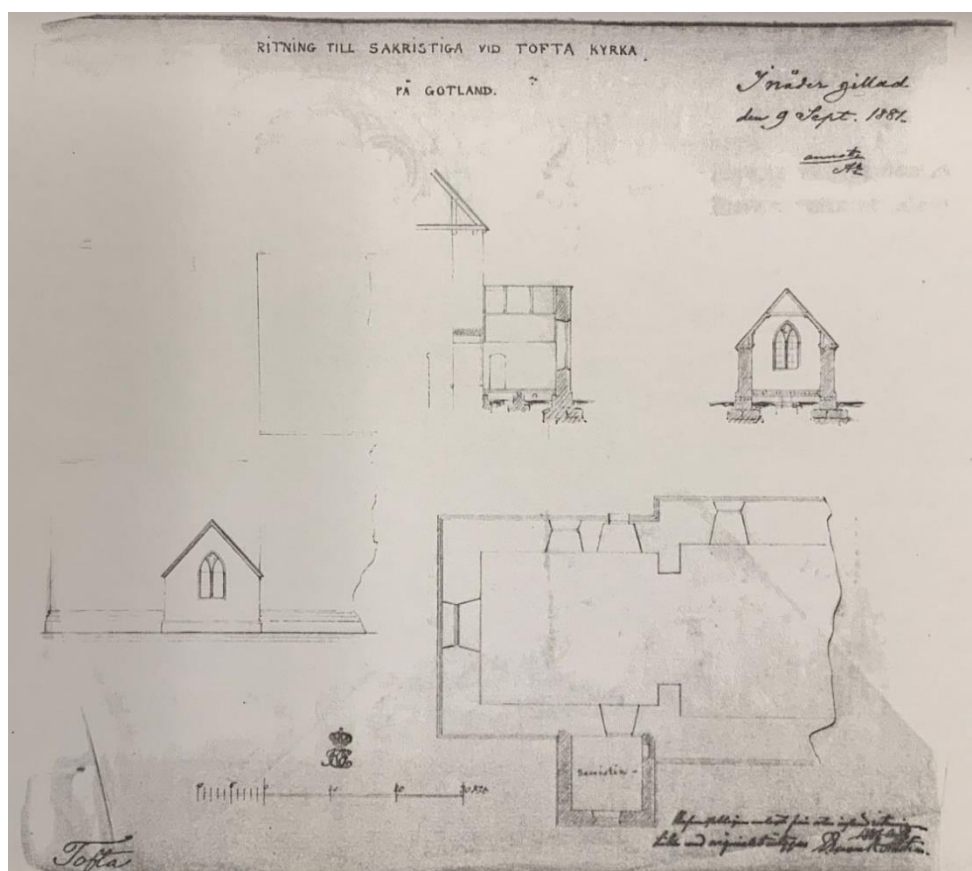
Till vänster: Exteriör från öster. Foto Olof Sörling 1891. Till höger: Exteriör från väster. Foto Einar Erici 1914. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Exteriör från söder och öster strax efter att takvinkeln höjts. Foto Sören Hallgren 1959. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Exteriör från norr. Foto Sören Hallgren 1959. RAÄ, Kulturmiljöbild.
Bilden visar sakristians nya utformning 1958-59 med högre takfall och förminskat fönster, före tillbyggnaden åt norr 1998.

Ritning till sakristia 1881, sannolikt av Ernst Emil von Rothstein. ATA, Kulturhistoriska byråns ritningsfot. Ritningen följdes utom att sakristian lades längre åt öster. 195—59 ändrades fönstersättningen, murat tunnvalv ersatte träinnertaket och yttertaket höjdes.

Nulägesbeskrivning

Exteriör

Kyrkans karaktär präglas av att tornet har en resning, som dock inte helt klarar av att konkurrera det höga långhustaket. Murarna är putsade med undantag förhuggna partier i socklar, hörnkedjor och omfattningar till fönster och portaler. Taket på alla delar utgörs av tjärade faltak (brädtak). På långhuset sitter ankarjärn från 1860-talet, i tornets norra mur en synlig bjälke som utgjord hammarband i romanska kyrkan. På tornets västmur har ett stycke av den medeltida putsytan frilagts för att visa en ristad förlageritning till långhusets sydportal, vilket talar för att västportalen murades igen i samband med långhusbygget. Sydportalen i långhuset hör till dem med bredast gångöppning på Gotland. Under lång tid fram till 1958-59 var ett fönster insatt i öppningens övre del. Korportalen är liksom södra långhusportalen försedd med vimperg men betydligt mindre. Formen på gångöppningen är snarlik mellan korportalen och norra långhusportalen, vilket visar att en senare inte är flyttad från annat håll, men den innehåller äldre delar, bland annat från ljudgluggarnas kolonnetter. Kyrkan har endast fyra fönster, tre stora och höggotiska masverksfönster, ett rosettfönster på tornets södra sida utöver ljudgluggar till tornet och öppningar i sakristian. Alla muröppningar, utom de i gavelröstena och i sakristian samt masverket i tornets fönster och några av ljudgluggarnas kolonnetter, är medeltida.

Kyrkans norra sida, sedd från väster. Den inmurade svarta bjälken i tornmuren utgör en del av det romanska långhusets hammarband. Foto JL 2019.

Detalj visande hammarbandet.
Foto JL 2020.

Nordportalen, med delar
troligen från den tidigare
västportalen i tornet. Foto JL
2019.

Norra långhusportalens östra och västra kapitäl. Foto JL 2020.

Norra långhusportalens östra och västra baser. Den senare troligen från ljudgluggarna. Foto JL 2020.

Tornets västfasad med frilagd medeltida putsyta visande ritning till bågarna i långhusets sydportal. Ristad i den nyslagna putsen på platsen för tornets samtidigt igensatta västportal. Foto JL 2020.

Korets sydfasad. Till höger korets portal och södra fönster, 1300-talets förra hälft. Foto JL 2020.

Korportalens västra kapitälband. Foto JL 2020.

Långhusets sydportal, 1300-talets förra hälft. Gångöppningen är en av de vidaste på Gotland. Foto JL 2020.

Södra långhusportalens västra och östra poster med skulpterade kapitäl- och basband. Foto JL 2020.

Yttersidorna av västra resp. östra kapitälbandet på södra långhusportalen. Foto JL 2020.

Tornets sydfasad. Till höger långhusets nordöstra hörn vid mötet med korets sockel. Foto JL 2020.

Tornets övre del från sydöst. Foto JL 2020. Närbilder av den övre södra ljudgluggen, de nedre västra och de nedre norra. Foto Pär Malmros 2019, Visby stift.

Sakristian från nordöst och nordväst. Byggd efter ritning 1881, ombyggd 1958-59 och tillbyggd åt norr med dörr och ny gavel 1998. Foto JL 2020.

Sakristians östra fönster från 1958-59. Till höger teknikrum i tillbyggnaden 1998, sett mot väster. Foto JL 2020.

Interiör mot öster. Foto JL 2019.

Interiör

Kyrkorummet präglas av en öppen och sammanhängande form, trots att det är uppdelat i olika delar och samlas kring en mittkolonn. Murar och valv är putsade och prydda av kalkmålningar högt upp på triumfbågsmuren och i ringkammaren. Alla rummets fönster är medeltida, även om de med något undantag saknar de glasmålningar som funnits och som påverkat ljuset genom fönstren. Golvet är av sten.

Interiör mot öster och nordöst. Foto JL 2019.

Interiör mot öster, till vänster med tornbågen i förgrunden. Foto JL 2019 resp. 2020.

Interiör mot väster. Foto JL 2020.

Interiör mot väster från koret. Foto JL 2019. Till höger interiör av koret mot öster. Foto Lisa Johansson 2020, Gotlands Museum.

Koret mot nordväst med ingång till sakristian, nischer och korbänk. Foto JL 2020.

Innersmyg till tornets igensatta västportal. Till höger nordportalens innersmyg. Foto JL 2020.

Korets och långhusets södra fönster. Foto Lisa Johansson 2020, Gotlands Museum.

Tornkammaren med valvanfang till ursprungligt tunnvalv, vid tornets ombyggnad under 1200-talets senare del ersatt av det nuvarande kryssvalvet. Foto JL respektive Lisa Johansson 2020, Gotlands museum.

Sockelsten från det äldre långhusets västgavel, i golvet i tornbågsöppningens norra del. Foto JL 2020.

Till vänster: Tornets valv, inslaget vid en ombyggnad av tornet omkring 1200-talets mitt, sett underifrån mot sydöst. Nedan: Tornbågen, sedd underifrån mot sydöst. Den hitre, kvaderstensmålade delen av bågen är samtida med tornvalvet och avpassad för att öppna sig mot det tidigare, romanska långhuset, på motsvarande sätt som i Eskelhem och Mästerby. Den bortre, vitputsade bågen, är samtida med det nuvarande långhuset från 1300-talet, och placerad lägre av hänsyn till långhusvalvens konsol på andra sidan. Foto JL 2020.

Långhusvalven sedda underifrån mot nordväst. Foto JL 2020.

Kolonnens bas och kapitel. Foto JL 2020.

Långhusets nordöstra valv med hål, sannolikt för akustikförstärkande så kallad ljudkruka. Foto JL 2020.

Ljudkrukor (?), hål med träskoning, i långhusets sydöstra valv. Övan, detalj samt nedan, deras placering i valvet. Foto JL 2020.

Ingången till sakristian. Foto JL 2020. Innersmygen till sakristians östra fönster. Foto Lisa Johansson 2020, Gotlands Museum.

Interiör av sakristian mot norr och söder. Fönstret mot norr från 1958-59 på platsen för ett större spetsbågigt fönster från sakristians byggnadstid på 1880-talet, sattes igen vid tillbyggnaden 1998. Det murade tunnvalvet ersatte ett träinnertak 1958-59. Skåpinredning från 2012. Foto JL 2020.

Trappan i tornets södra mur, sedd nedåt åt öster och uppåt åt väster. Foto JL 2020.

Ingång till tornets första övervåning. Golvet höjt vid valvbygget. Till höger den välhuggna omfattningens övre del. Längre upp i trappan en liknande ingång till nästa våning.

Tornets första övervåning mot väster Foto JL resp. Lisa Johansson 2020, Gotlands Museum.

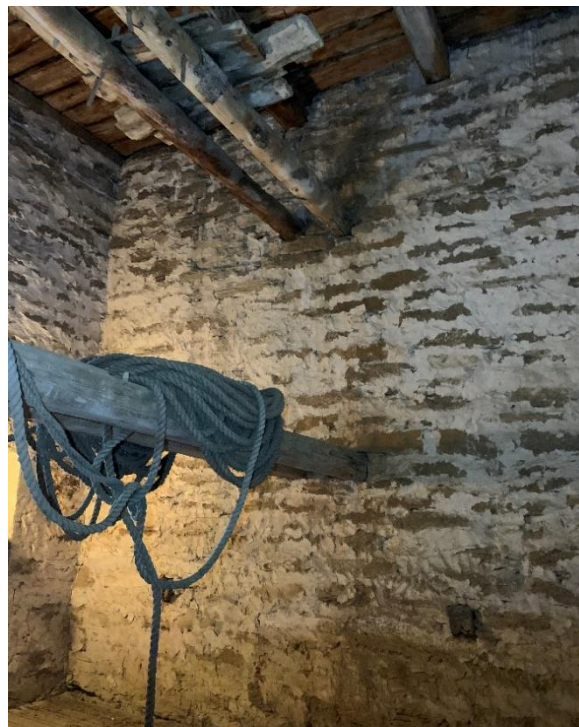
Dörrblad, sannolikt för ingången till våningen innan valvet slogs.
Foto Lisa Johansson 2020, Gotlands Museum.

Tornets första övervåning mot öster med det romanska långhusets västra gavelröste synligt. Foto JL 2020.

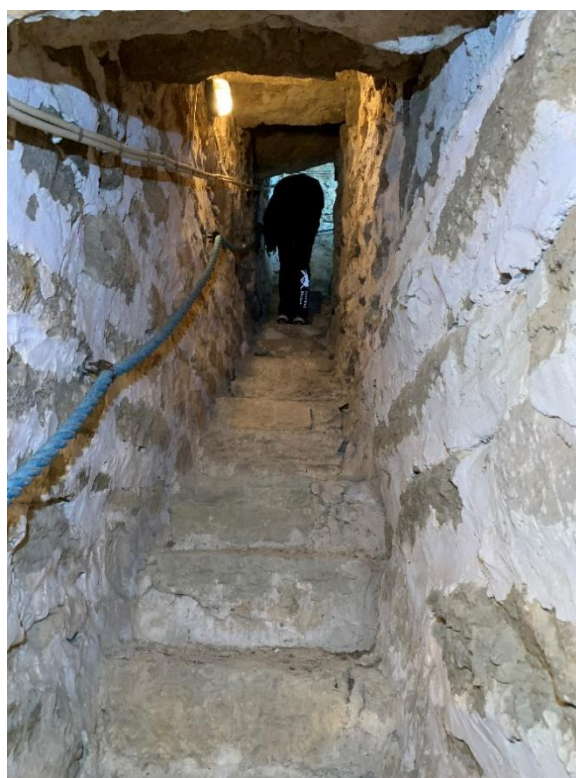
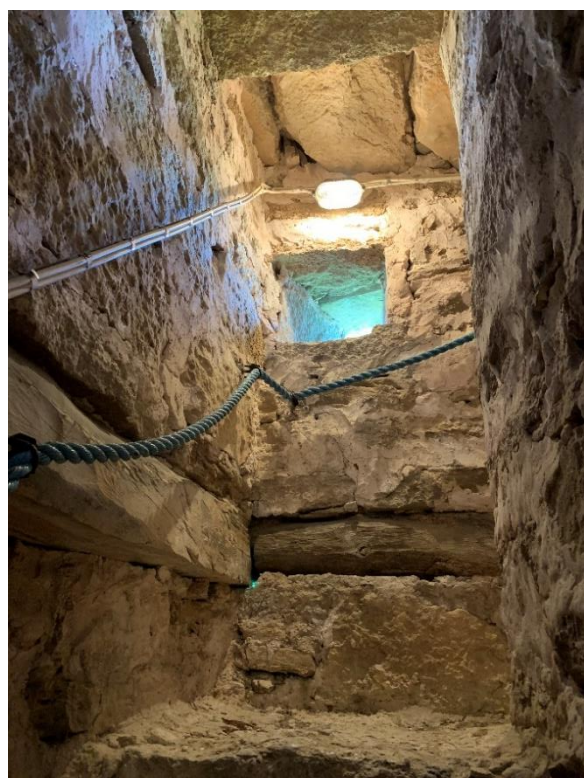
Tornets andra övervåning mot öster med det romanska långhuset gavelspets och passage in till kyrkvinden. Foto JL 2020.

Tornets första övervåning. Interiör mot väster och nordväst. Foto JL 2020.

Tornets andra övervåning sedd uppåt mot väster. Foto Lisa Johansson 2020, Gotlands Museum.

Trappan uppåt från andra övervåningen till klockvåningen, dels i tornets nordvästra hörn sett mot norr, dels i norra muren sedd mot norr. Foto JL 2020.

Trappans mynning i klockvåningen. Foto JL 2020. Till höger klockvåningen mot öster. Ljudgluggarna vetter in mot kyrkvinden. Foto Lisa Johansson 2020, Gotlands Museum.

Klockvåningen mot söder och väster. Foto Lisa Johansson, Gotlands Museum, respektive JL 2020.

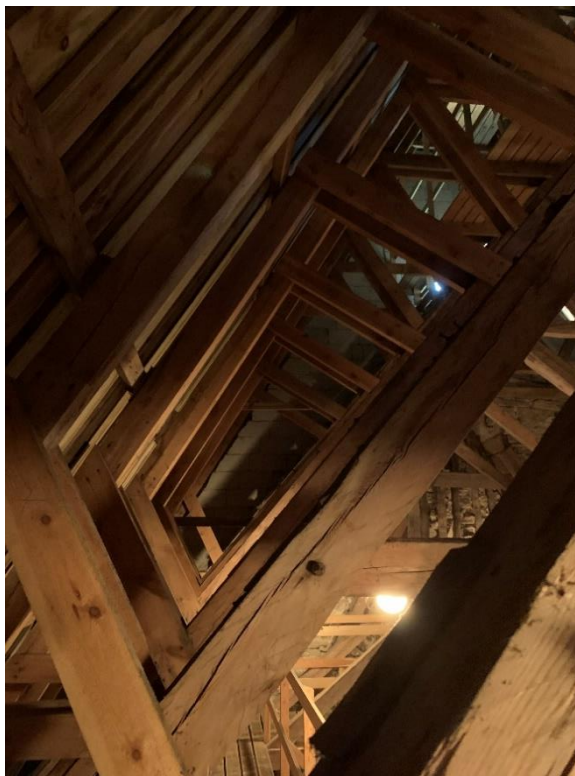
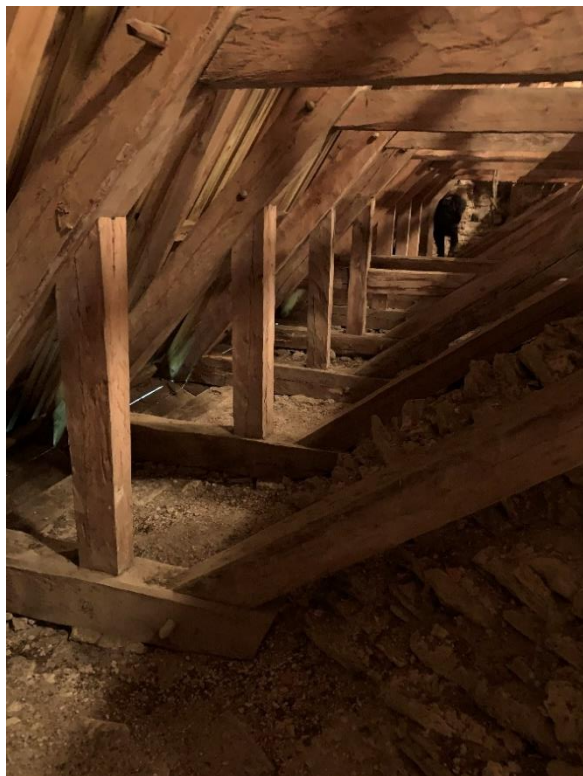
Tornets översta våning mot sydväst. Foto JL 2020.

Tornhuven, sedd underifrån mot nordväst. Foto JL 2020. Till höger den övre södra ljudgluggen. Foto Lisa Johansson 2020, Gotlands Museum.

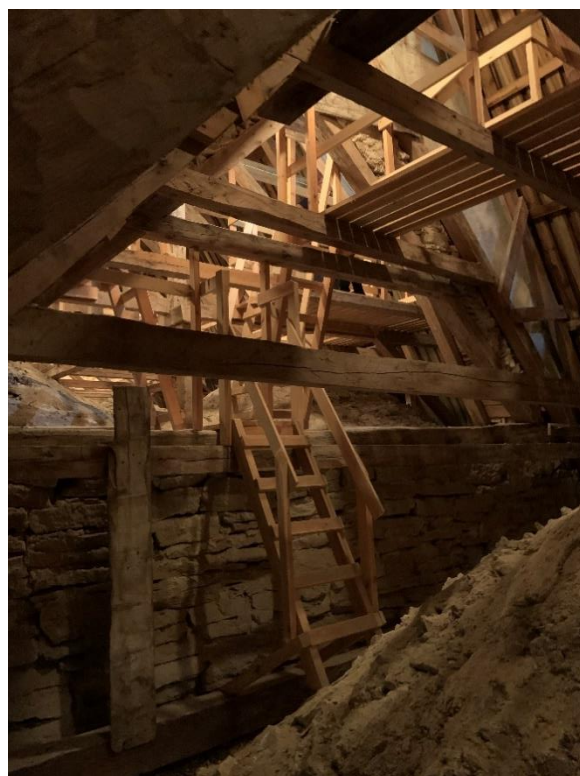
Långhusvalvens ovansida och långhusets takstol mot öster. Foto Lisa Johansson 2020, Gotlands museum.

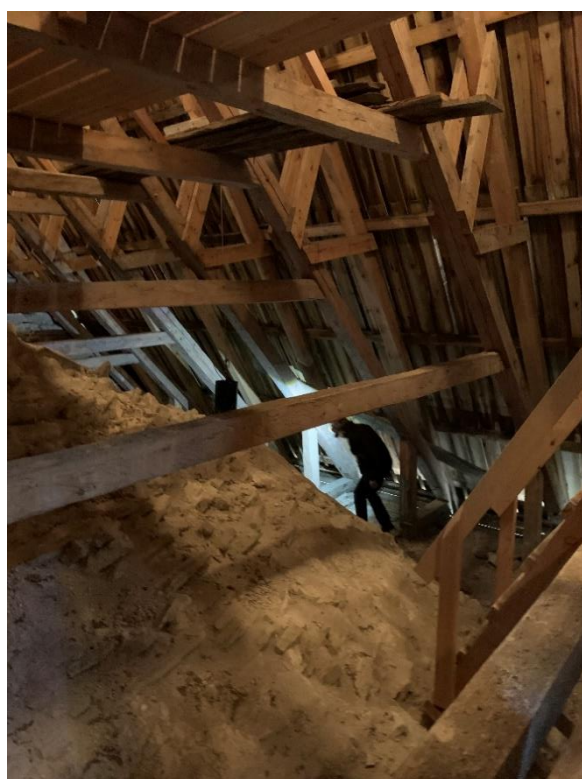
Takstolen på långhusets norra murkrön mot öster. Till höger förhöjningen från 1958–59 av långhusets äldre takstol. Foto JL 2020.

Långhusvindens sydvästra hörn med tornets hörnkedja murad med stora block, 1860-talets murverk med kalksten i litet format och 1958-59 års påmurning med återanvänt tegel från den rivna skorstenen. Foto Lisa Johansson 2020, Gotlands Museum. Till höger nisch i gavelmuren i långhusets nordöstra hörn. Foto JL 2020.

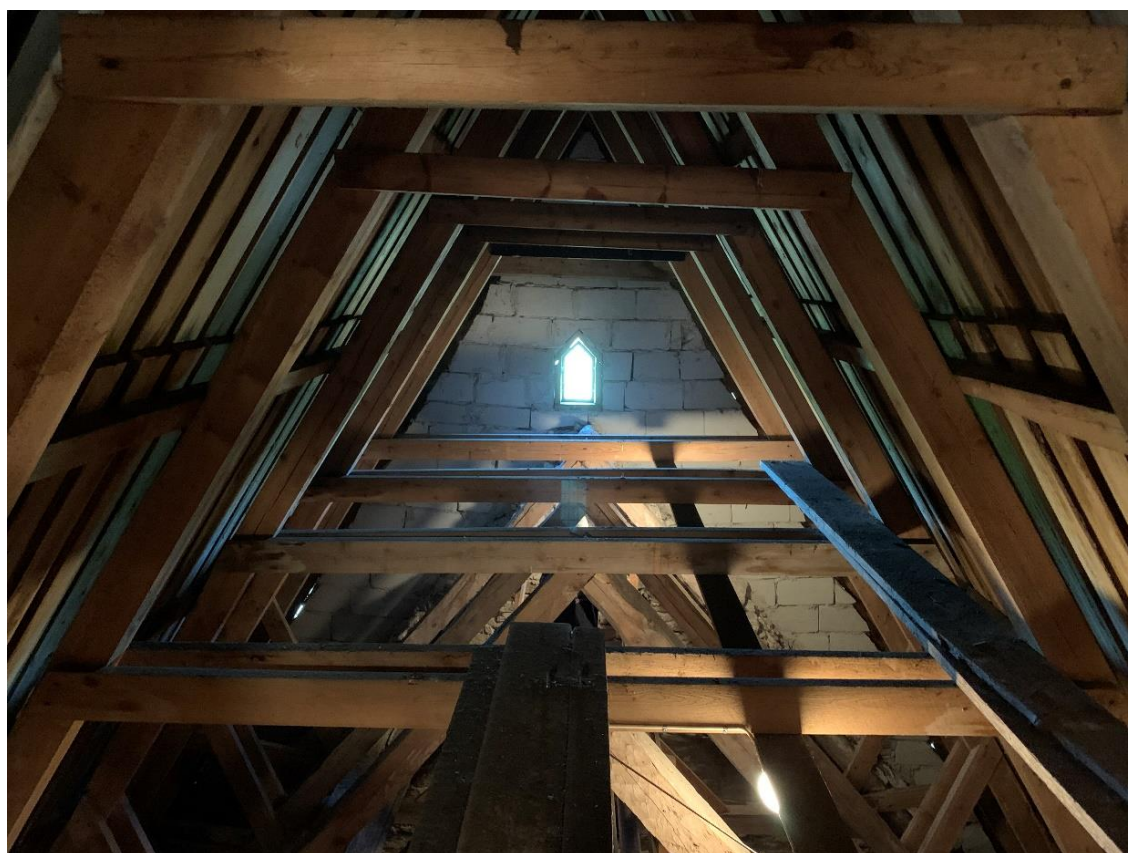
Öppningen mellan långhus- och korvinden, sedd från långhuset mot sydöst och, till höger, från koret mot nordväst. Foto JL 2020.

Korets valv och korvinden sedd mot sydöst och södra sidan mot öster. Foto Lisa Johansson, Gotlands Museum, respektive JL 2020.

Korets östra gavelmur. Röstets spets i 1860-talets lägre takfall, sannolikt ommurat vid taksänkningen med sten med äldre fasadputs samt arkitekturfragment, troligen från någon av gavelrösternas gluggar. Foto JL 2020.

Korvindens övre del mot öster med gavelns påmurning och den förhöjda takstolen från 1958-59. Foto Lisa Johansson 2020, Gotlands Museum.

Fast inredning och inventarier

Det medeltida högaltaren har en altarskiva med ovanlig profilering och en underbyggnad av huggen kalksten. I långhusets sydöstra hörn står ett bevarat sidoaltare som till 1950-talet utgjorde stöd under predikstolen och därför blivit bevarat. På högaltaret står ett retabel av trä från 1300-talets mitt, restaurerat på 1950-talet och då åter ställt på altaret. Centralfiguren med Nådastolen hängde tidigare på mittkolonnen. 1724 års altartavla hänger sedan 1990 på långhusets norra mur. Flera nischer finns i koret och en i långhuset, bland annat en sittnisch och en nisch med äldre dörrar och flera låsbommar, vilket har fungerat som kyrkans kassaskåp när sakristieskranket stod här innan sakristian byggdes. Predikstolen från sent 1600-tal, målad av Johan Hernell, flyttades från södra till norra sidan 1959 och ställdes då på en medeltida piedestal, brukad som fattigbössa. Av kyrkans bänkinredning finns en medeltida bänk i behåll som brudbänk. Korbänken från 1600-talet målades av Hernell 1731. Övrig bänkinredning är från 1700- och 1800-talet. Nu försvunna medeltida bänkdelen tecknades av på 1860-talet.

Två medeltida träskulpturer är bevarade, en tronande madonna, barnet saknas, i ek från omkring 1400 samt en tronande S:t Olof från ca 1300. Dopfunten från omkring 1200 försågs senare med en huggen bas. Bland övriga inventarier kan nämnas en golvljusstake av trä från 1200-talets andra hälft, en kudde från 1600-talet, en kalk av Bernt Falkengren från 1700-talets mitt med nod från 1400-talet. Gravhäll av "Majestatis" med runinskrift av Saxe. Klockan göts 1749. Orgeln anskaffades 1899. I tornet finns en lös dörr från 1200-talets början, som förvarats där sedan den togs ur bruk i samband med valvbygget i tornet vid 1200-talets mitt.

På Gotlands Museum förvaras en ringbrynjuhuvu från 1200-talet, som påträffades vid städning i tornet år 2004.

Medeltida altare och altaruppsats, retabel tillverkat vid 1300-talets mitt. Ersatt av annan altartavla 1724 och åter ställt på altaret 1959. Märk den ovanliga, fint huggna orneringen av altarskivans sidor. Foto JL 2020.

Altare och altarpupsats. Foto JL 2019.

Altarets och altarpupsatsens baksida med nisch. Till höger relikgömma på altarets framsida. Foto JL 2020.

Detaljer av retabellet. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004–05, Visby stift, resp. Lisa Johansson 2020, Gotlands Museum.

Altartavla från 1724. På altaret till 1959. Magasinerad till 1999 då den hängdes på långhusets norra mur. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004–05, Visby stift.

Detaljer av altartavlan från 1724 med målningar av Johan Weller eller Jöns Wulff. Foto JL 2019.

Altaranordning. Altarskranket uppsattes 1999 med delar av 1800-talets altarring som avlägsnats 1958-59. Foto JL 2020.

Piscinanisch och sittnisch i korets östra respektive södra mur. Foto JL 2020.

Medeltida sidoaltare i långhusets sydöstra hörn med S:t Olofsskulptur från 1300-talet och golvljusstake från 1200-talets andra hälft. Foto JL 2020.

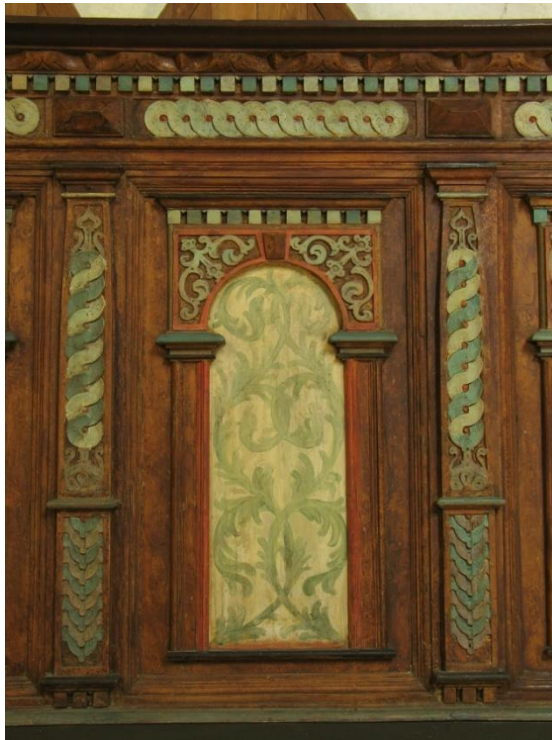
Predikstol från sent 1600-tal, målad 1731 av Johan Hernell. Flyttad 1959 från södra sidoaltaret till nuvarande plats. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-05, Visby stift.

Medeltida piedestal, sedan 1959 stöd för predikstolen. Foto JL 2020. Till höger predikstolens ljudtak. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-05, Visby stift.

Korbänk från 1600-talet, målad av Johan Hernell 1731. Ombyggd under 1800-talets senare del, varvid ingående delar av medeltida bänkinredning togs bort, och åter 1958-59. Nummertavla från 1700-talet. Foto JL 2020.

Bänkrön från 1600-talet. Foto Lisa Johansson 2020, Gotlands Museum. Detalj av bänkens skärm. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-05, Visby stift.

Interiör mot nordöst med bänkinredning från 1700-talet, ombyggda på 1800-talet och 1950-talet, samt 1724 års altartavla, predikstolen kompletterad med ryggstycke och nummertavla. Foto JL 2019.

Bänkinredning från 1700-talet, senare ombyggd. Foto JL 2020.

Tronande Madonna i ek från omkring 1400. Foto JL 2020.

Dopfund från 1100-talets senare del. Under 1200-talet försedd med en skulpterad bas. Foto JL 2020.

Dopfunten samt detalj av cuppan. Foto JL 2020.

Dopfunten, till vänster detalj. Foto JL respektive Lisa Johansson 2020, Gotlands Museum.

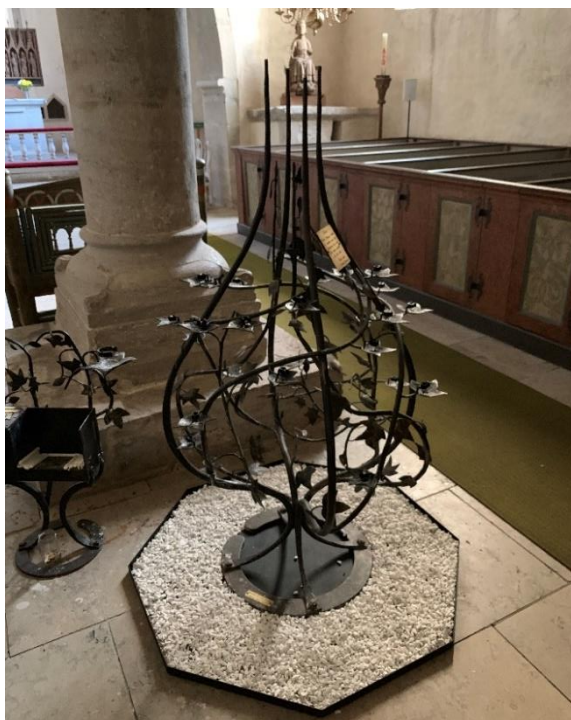
Medeltida sittbänk, ”brudbänken”, av svarvade delar, senare färgsättning. Foto JL 2019.

Den medeltida bänken. Foto JL 2019.

Orgelfasad från 1899. Till höger dekor som avlägsnades 1958–59. Foto JL 2020.

Ljusbärare av Erik Olsson och Rolf Wickman 2002. Målad lucka, sent 1700-tal. Foto JL 2020.

Glasmålningruta i långhusets fönster från 1300-talet. Till höger glasmålning från 1950-talet. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-05, Visby stift.

Skärm, daterad 1782, från tidigare läktare, riven 1899. Foto JL 2020.

Klocka, gjuten av Gerhard Meyer i Stockholm 1746. Nedan kläpp och klämthammare.
Foto JL 2020.

Ringbrynjuhuv från 1200-talet, nu på Gotlands Museum. Foto JL 2019 då den ännu förvarades i kyrkan. Nu ersatt av en nygjord kopia.

Restaureringar

På 1860-talet ekådringsmålades bänkinredningen. Sannolikt skedde nu de putsarbeten i kyrkorummet som enligt Brunius beskrivning användes på många av de murade ytorna. Några år senare, efter Brunius besök, sänktes yttertaken. På 1880-talet genomgick kyrkorummet en ommålning varvid kolonn och bågar målades i brun oljefärg.

1958–59 genomfördes en omfattande restaurering med Nils Arne Rosén som arkitekt. Yttertaken återfick sin äldre takvinkel. Invändigt togs kalkmålningar och inredningens äldre färgsättning fram. 1724 års altartavla byttes mot det medeltida retablet som altaruppsats. Delar av inredningen samt nischernas träfodring förnyades. Vid en yttre restaurering 1986 rengjordes fasaderna.

De senaste restaureringarna

1998 vidtog en inre restaurering som återställde delar av det altarskrank från 1800-talet som togs bort 1958–59. Tornets puts har restaurerats år 2000 och sedan år 2003–04 i samband med reparation och panelbyte på tornhuven.

Dopfunten. Locket avtaget och upplagt på bänken. Observera till vänster triumfbågens övermålning från 1880-talet samt i bakgrunden den 1899 rivna läktaren från 1782 med målningar. Foto Olof Sörling 1891. RAÄ, Kulturmiljöbild.

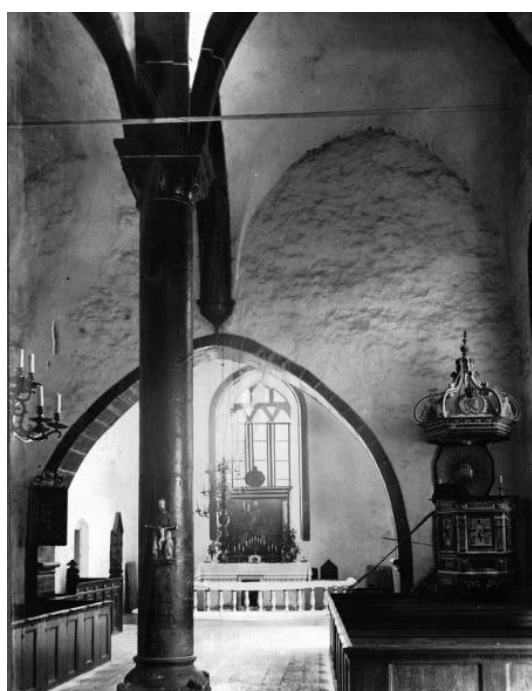
Interiör mot väster. Tornbågen igensatt med magasinsvägg och läktare. Huggstenspartier målade med brun oljefärg på 1880-talet. Foto Olof Sörling 1891. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Interiör mot öster. Foto, troligen från 1890-talet. RAÄ, Kulturmiljöbild.

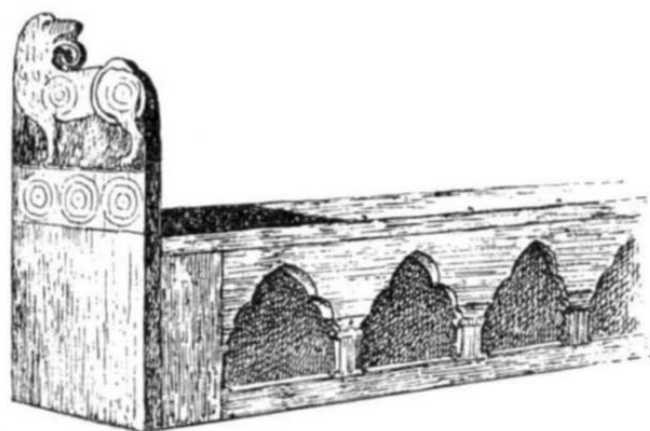
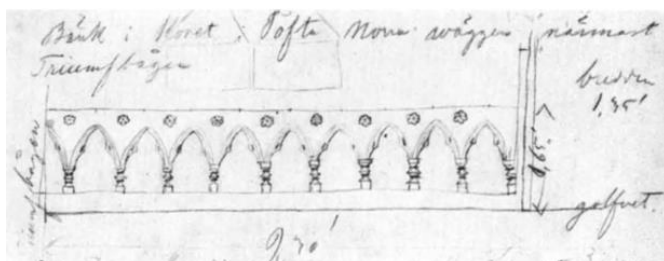
Långhusets valv, sedda mot nordväst. Foto Johnny Roosval, ca 1900-25. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Interiör mot öster. Inhuggning för skorstensstock från den nedsotande kaminen synlig. Altartavlan reducerad, sannolikt för att frilägga fönstret. Foto Einar Erici 1914. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Interiör mot väster. Foto Alfred Edle 1928. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Delar av en korbänk, ej bevarad. Teckningar av Carl Georg Brunius ca 1860 respektive Per Arvid Säve 1864. Efter Sveriges Kyrkor, Gotland band III, volym 54, 1942.

Orgeln från 1899, senare förenklad. Foto Einar Erics 1914. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Korbänkens utformning mellan 1880- och 1950-talet. Foto från 1900-talets början. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Bröstningen till den 1899 rivna läktaren från 1782. Foto J. W. Hamner 1922. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Interiör mot väster efter restaureringen 1958-59. Foto Sören Hallgren 1959. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Interiör mot öster efter restaureringen 1958-59. Foto Sören Hallgren 1959. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Arkeologi

De gotländska kyrkorna erbjuder ett stort mått av arkeologiskt intressanta spår. Det gäller både marken som kyrkan står på och kyrkogården samt ibland även de närmaste omgivningarna. Kyrkorna byggdes ofta på redan etablerade platser och under de nära tusen år en kyrka stått på samma plats har det avsatt lämningar, som kanske inte är lika märkbara som den stående kyrkan men som är värda att uppmärksammas som viktiga kunskapskällor. Det är till exempel spår av tidigare kyrkobyggnader, bevarade trä- eller stenkistor, bildstensfragment, gravklot och gravstenar, men även runristningar och lösa föremål. I föreliggande avsnitt fokuseras på anläggningar under mark och golv. De artefakter som är med i rapporten är sådana som representerar något som kan peka på att det finns okända fornlämningar. I det här fallet är det företrädesvis vikingatida föremål som kan tyda på att det finns gravar kvar från det tidigaste kyrkoskedet.

På den norra sidan av kyrkorna ligger många av de äldsta kristna gravar som vi känner till. Här begravdes framför allt kvinnor under kyrkans tidiga existens i enlighet med ett könssegregerat gravskick. Redan under 1200-talet upphörde i flera fall bruket att använda norra sidan av kyrkogården som begravningsplats. Bruket återupptogs först under 1800- och 1900-talen. När den började användas för begravingar igen påträffades gamla gravar, inte sällan gravar från vikingatiden och den äldsta kristna tiden på Gotland. Ofta hade gravläggningen skett i kläder med spännen och utsmyckningar som hör vikingatidens sista del till. Fynden är mycket intressanta men tyvärr inte så utförligt beforskade som man kan föreställa sig. Det rör sig om föremålsfynd av vikingatida karaktär, av personlig art och som tillhört klädedräkten och med denna fått följa med i graven. Vanliga föremål är pärlor, knivar, kammar och olika typer av smycken relaterade till klädedräkten (Thunmark-Nylén 1995).

Under kyrkornas golv ligger ofta gamla gravar med bevarade trä- eller stenkistor. Något som också noterats särskilt är spår efter äldre kyrkor, träkyrkor i form av syllar, stavkonstruktioner eller sekundäranvända plankor och spår efter stenkyrkor i form av murverksrester under mark och golv. Dock har inte sekundärt inmurade detaljer i den nuvarande kyrkan som fasadstenar eller friser tagits upp i avsnittet om arkeologi, liksom inte heller ännu stående murverk som ingått i en äldre anläggning.

I putsen på kyrkornas väggar påträffas ibland medeltida inskrifter och putsristningar. Ofta har inskrifterna runor, vilket är av stort intresse för kunskapen om runor, eller innehåller graffiti i form av tecknade figurer. Av någon anledning har run- och bildstenar från äldre tider tagits till kyrkan för att införlivas i byggnaden. I kyrkornas byggstenar finns också stenhuggarmärken och med hjälp av dem kan man få en uppfattning om delaktigheten i kyrkobyggena.

Kyrkornas vindar och övervåningarna i tornen har genom tiderna använts som förvaring, även om kulturhistoriskt värdefulla föremål i regel tagits om hand och nu förvaras på annan plats. De lager som bildats på valvens ojämna ovansidor kan dock innehålla lösa delar till inventarier som tidigare förvarats där eller spår av tidigare reparationer på kyrkobyggnaden. De kan innehålla rester av vardagliga föremål som berättar om hur vinden och tornen har använts eller personliga saker som burits upp i hopp om få ett skydd i kyrkans hägn. Äldre stegar, klockrep, redskap från hur taken tjärats förekommer också. Kyrkogårdsmurar, såväl de medeltida som de yngre kan innehålla byggmaterial som per definition är fornlämning eller fornfynd, som till exempel stenar med ristningar.

I texten förekommer ett särskiljande av fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar. Med *fornlämning* avses lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten (villkor baserade på Kulturmiljölagens 2 kap.), och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit före 1850. Med *övrig kulturhistorisk lämning* menas de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten, och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit 1850 eller senare samt de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning inte uppfyller fornlämningsrekvisiten. Rörande registren är det dock viktigt att peka på några källkritiska problem. Fornsök och Fornreg, de digitala registren för information om fornlämningar, är användbara källor för information om kyrkomiljöer. Men de utgör i sig ett källkritiskt problem då 10 000-tals lämningar vid digitalisering har kommit att registreras på felaktig nuvarande belägenhet eller fyndplats. Ofta är uppgifterna korrekta men när flera fornlämningar påträffats intill varandra, som till exempel stenkistor på kyrkogården, är det svårt att veta om en borttagen kista i ett dokument är densamma som en som i tidigare upprättade beskrivningar anges ligga kvar på fyndplatsen.

Kyrkan

På 1980-talet påträffades en bildsten inmurad i korgolvet nordost om altaret där den ligger kvar. Stenen är 81x36 cm stor¹. Stenen saknar antikvarisk bedömning.

Arkeologiska undersökningar

Vid arkeologiska undersökningar 1998 för utbyggnad av sakristian samt för elledningar påträffades ca 8 meter nordost om kyrkans nordösthörn några kantställda kalkstenar, storlek 35-40 cm. En sten kvarstår. Rapportskrivaren, som inte var den som genomförde undersökningen, tolkar inte fyndet². Det skulle kunna röra sig om en hållkista.

2004 gjordes en arkeologisk förundersökning i samband med anläggande av åskledare samt kabel för fyra armaturer inom kyrkogården samt dragning av elkablar in i kyrkans torn. Åskledaren lades på runt kyrkan på knappt 20 cm djup med hjälp av liten grävmaskin och plöjningsmetod. Kabelschaktet grävdes runt kyrkan på västsidan, från en el central i sakristian på norra sidan till en offerlund sydost om kyrkan. Den sammanlagda sträckan uppgick till cirka 100 m. Schaktet var 30 cm brett och grävdes till ett djup av ca 40 cm. Inget av antikvariskt intresse påträffades³.

Övrigt

Vid renoveringen av kyrkan 1958-59 påträffades grundmurar från den romanska kyrkan på flera ställen under golvet. Bilder på dessa finns i Gotlands Museums arkiv. Vid renoveringen påträffades också två fragment av bildstenar⁴ som nu finns på Gotlands museum samt ett flertal fynd⁵, även dessa finns nu på Gotlands Museum. Någon rapport från renoveringen har inte återfunnits i arkiven.

¹ L1976:4921 (Raä Tofta 189:1). Böttger-Niedenzu 1988

² Pettersson, A-M. 2001

³ Zerpe, L. 2005

⁴ Gotlänningen 1959

⁵ Gotlands museum inv. nr. GFC 10210

Värdering

Allmänt

Alla kyrkor bidrar till att materialisera bilden av det heliga. Invändigt utgör de en ram för mötet mellan människan och det livsavgörande på ett sätt som andra rum inte gör. Till det yttre markerar de sin belägenhet i landskapet, men tar också det yttre rummet i anspråk och utgör en påminnelse om värden som ligger vid sidan om vardagen. Genom historien har betoningen legat på olika delar och egenskaper i kyrkan. Samtidigt finns det många likheter mellan skilda kyrkor, särskilt för dem som ingår i samma kyrkliga tradition. Stor omsorg har sedan det kristna kyrkobyggandets äldsta tid ägnats konsten och arkitekturen. I kombination med att många kyrkor också är gamla hör de till våra viktigaste kulturmiljöer.

Kyrkorna på Gotland utgör en del av den världsöverspännande kristna kyrkans byggnader, en del av kyrkorna i Sverige och en del av kyrkobyggandet på Gotland. Gotlands kyrkobyggande är relativt homogent. Byggnadsdetaljers utformning och tillvägagångssätt vid kyrkornas planering återkommer mellan olika socknars kyrkor, men kan sedan skilja sig från principer som använts i andra landsändar. Exempel på det är att de äldsta gotländska stenkyrkorna följde samma modell av kyrka med långhus, kor och absid, som var allmän i de nordiska länderna. I nästa skede kom dock kyrkorna att förnyas på 1200- och 1300-talet på ett för Gotland karakteristiskt, men i övriga Sverige okänt sätt. Under 1200-talets slut och 1300-talet byggdes kyrktorn på Gotland, vilket sällan hände vid kyrkorna på fastlandet. Den gotländska kalkstenen möjliggjorde valvslagning och byggnadsskulptur utan motstycke i resten av Sverige till vare sig mängd eller konstnärlig kvalitet. Under 1400-talet byggdes kyrkor om- och till i Mellansverige och försågs med heltäckande kalkmålningar, något som inte hade någon motsvarighet på Gotland. Under 1800-talet förnyades tusentals kyrkor i södra och västra Sverige genom att en äldre revs och ersattes av en ny och större, eller byggdes om genomgripande. Detta berörde endast någon enstaka av de gotländska kyrkorna. Sammantaget har detta gjort att de gotländska kyrkorna representerar ett medeltida byggande under en tid då inte så mycket byggdes i övriga Sverige. Men utmärkande är dessutom att på Gotland finns dessa medeltida byggnader ofta kvar, relativt oberörda av senare förändringar och ännu i bruk.

Härigenom utgör varje kyrka ett omistligt exempel på medeltida kulturmiljö inte bara ur ett lokalt gotländskt perspektiv utan även ur ett riksperspektiv. Eftersom inte heller Centraleuropa efter krigstider och andra perioder av förändringar till så hög grad har kvar större uppsättningar av medeltida sockenkyrkor och framför allt medeltida träskulptur har de gotländska kyrkorna därigenom ett internationellt intresse. De formades i hög grad under inflytande av byggmästare från västra Tyskland, från Westfalen och området kring Köln, vilket ytterligare ger dem en internationell betydelse, liksom att det tidiga kyrkobyggandet uppvisar stilpåverkan från östra Europa. Sedan 1800-talets slut har kyrkorna på Gotland kommit att uppmärksammas av arkitekter och konstnärer och har fått stå förebild för kyrkor på fastlandet, vilket gör att kyrkor från 1800- och 1900-talet med gotländskt inspirerade motiv återfinns i Skåne, Västergötland, Stockholm och på andra platser.

De gotländska kyrkorna har vissa särdrag i formen, men de intar också en särskild ställning i bygden. Över hela Sverige har, liksom i många andra länder, kyrkan utgjort en central och samlande punkt, även om de mera sällan legat mitt i en by, så som de gör i en del andra delar av Europa. Men på Gotland har kyrkans roll som samlande byggnad levt kvar bättre än på en del

håll. Denna uppfattning är stark även i resten av Sverige, men bebyggelseförskjutningar till följd av nya järnvägssamhällen och bruksorter, en mer polariserad sockensammansättning, större avstånd mellan kyrkorna och att de inte har haft torn kan ha bidragit till det. Medan kyrkorna på Gotland genom sina torn och tätare avstånd samt en viss skepsis till förändringar har behållit sin plats i en sockenmedvetenhet, som även i sig är ovanligt stark på Gotland.

För de gotländska kyrkornas kulturhistoriska värde och särställning gäller åtskilliga gemensamma saker. Kyrkorna är närmare hundra och Gotland utgör som Visby stift det stift som har nästan uteslutande medeltida kyrkor, därtill tillkomna och ombyggda före mitten av 1300-talet. Eftersom de så tydligt har parallella tillkomsthistoriker utgör varje kyrka en omistlig del i ett pussel av olika byggnadsetapper. Byggnaderna är utsmyckade av skulpterade portalomfattningar, kalkmålningar och skulpturer. Glasmålningarna saknar till omfattning motstycke i resten av norra Europa. 93 procent av bevarade medeltida glasmålningar med figurscener i Sverige kommer från Gotland (i kyrkorna eller på museer). Flera medeltida möbler, mest bänkar, finns också i kyrkorna. Föremålen visar hur kyrkorna användes under medeltiden och kan bidra till att ge en autentisk upplevelse av medeltida miljöer. Inte minst gäller detta kyrkornas vind och särskilt tornets övervåning, där rummet i hög grad präglas av murade dörr- och fönsteröppningar som skapar en autentisk ljussättning. Virket och murbruket kan visa upp spår från hur själva byggnadsarbetet gick till och kan avspegla hur kyrkan i äldre tid drabbats av eldsvåda.

Föremålen i kyrkorna är inte bara medeltida. Gotland har även en hög andel av bevarade bänkinredningar från 1600-talet av ett slag som på svenska fastlandet ersattes av ny inredning i slutet av 1800-talet. Från 1700-talet finns bevarat ett rikt måleri, inte minst målningar på bänkinredningen. De gotländska dopfuntarna utgör ett särskilt kapitel, där de mest framträdande utgörs av de tidigmedeltida sandstensfuntarna, som fick ett nytt uppsving på 1600-talet. Södra Gotlands stenhuggerier producerade sedan altarpopsatser i sandsten av ett slag som inte är vanligt utanför Gotland. Genom det sena 1800-talets och 1900-talets kyrkorestaureringar, ofta av framträdande stockholmsarkitekter, kan man följa förändringar i synen på öns kyrkor.

Kyrkornas lägen visar på centrala platser i bygden, placerade vid en tidigare korsväg med, om inte förhistoriska så åtminstone medeltida ursprung. De avspeglar det höga välstånd från medeltidens omfattande handel som rådde när de kom till och illustrerar något av den komplicerade kyrkohistorien. Av stor betydelse är kyrkogårdarna runt kyrkorna som är omvårdade och används. Många av dem har en intakt medeltida utsträckning. Andra visar kyrkogårdens utveckling under 1800-talet och hur folkmängden ökat. Trädrader och gravtyper illustrerar hur nya delar har tagits i bruk under 1800- och 1900-talet.

Anmärkningsvärt är att kyrkorna ännu används för sitt ursprungliga syfte. För Gotlands del har det kunnat ske utan större ombyggnader av kyrkorna, trots förändringar i befolkningsstorlek. Nästan alla är i bruk (de som är öde har varit det sedan minst 400 år) och används, om än med olika intervall. Öns kyrkor har genom sin ålder, kvalitet och i sammanhanget starka karaktär en identitetsskapande roll. I de många, ofta små, socknarna finns en särskild känsla, där kyrkorna intar rollen av kraftfulla symboler för hemsocknen. Hur klockorna har ringts avspeglar skillnader mellan kyrkorna och än idag finns kimningsstenar beredda i klockvåningen för det ringningssätt med små stenar som endast finns på Gotland och de skånska landskapen. Kyrkorna har både en starkt lokal förankring och utgör samtidigt punkter i ett världsomspännande nätverk som förbinder länder och kontinenter genom religion, arkitektur, konst, musik över århundraden.

Sedan ett drygt sekel har kyrkorna på ön varit en turistmagnet. De är öppna sommartid, på ett annat sätt än på det svenska fastlandet, och brukar vara välbesökta.

Bruksvärden

Följande bygger på de 349 svar från besökare som inkom via de enkäter som sommaren ställdes 2019 i 16 kyrkor i Romaklosters och Klinte pastorat. Av dessa 349 personerna besökte 52 % kyrkan för första gången.

De som räknas in som återkommande besökare har angivit att de besöker kyrkan ofta, ibland eller sällan/någon gång per år. Genomgående är gravskötsel, besök av anhörigs grav samt delta i gudstjänst och andakt de främsta anledningarna till besök. Av de barnfamiljer som bor i socknarna kan man utläsa andra motiv till återkommande besök en förälder skriver såhär ”Vi bor nära kyrkan. Ibland går vi hit och letar Pokémon och övar vår minsta att läsa, precis som vår äldsta son gjorde när han lärde sig läsa”. Konserter anges också som en stor anledning till besöket. För dessa besökare står kyrkan för hembygd, barndom, en knutpunkt, trygghet samt en plats för släkten genom århundraden. De uttrycker en stor glädje och stolthet över sina kyrkor och betonar hur viktig den är för sockens identitet, historia och sammanhang samt för individens släkthistoria.

Förstagångsbesökarna kan majoriteten kopplas till turism, många anger att de hade som mål att besöka minst en kyrka på ön under sin semester eller att besöka många/samtliga av öns kyrkor. Benämningen kyrksafari var en återkommande anledning. Några av dessa förstagångsbesökare uppskattar kyrkorna som en stillsam plats att komma till för att få lite lugn och ro, medan andra ser kyrkan som ett värdefullt nationellt kulturarv och historiedokument. Intresse för konst, kultur, arkitektur och historia beskrivs återkommande som en av anledningarna till besöket.

Generellt sätt var besökarna mycket nöjda med tillgängligheten (74%). Många påpekade att det är trevligt att kyrkan är upplåst så att man får möjlighet att komma in samt är glada att se att kyrkorna och kyrkogårdarna är så välskötta. De som inte var nöjda med tillgängligheten påpekade oftast för dålig belysning i kyrkan, nedsatt framkomlighet med rullstol och dylikt i grusgångar samt vid trösklar, svårighet att öppna eller stänga porten.

När det gäller information var det många som saknade informationsbroschyrer att titta i på plats samt att kunna köpa med sig hem. Där det fanns information efterfrågades mer lättläst text och mer bilder. Genomgående önskades även information på engelska samt ibland även tyska. Flera kommenterade att de sökte mer information på nätet eller i turist-appar samt kompletterade med information från böcker, exempelvis Änglar & Drakar.

Kyrkobyggnaden

Som medeltida kyrka utgör Tofta kyrka ett värdefullt kulturarv, vilket demonstrerades genom den påträffade ringbrynjuhuvud och genom de konstfulla kulturföremål som förvaras i kyrkan. Kyrkan utgör ett viktigt landmärke och en för många förbipasserande känd profil. Även om yttertaken är rekonstruerade, uppvisar kyrkan en värdefull medeltida prägel, vilket även gäller detaljerna som att alla fönster utgörs av välbevarade medeltida öppningar. Kyrkorummet är stämningsfullt. Mittkolonnen och den vida triumfbågen bidrar till dess framtoning, liksom den omfattande restaureringen 1958–59.

Kyrkans inventarier

Särskilt värdefulla inrednings- och inventarieföremål är retablett och inredningen med sin målade 1700-talsdekor, samt ytterligare bevarade medeltida föremål, som de medeltida träskulpturerna och lösa föremål som en golvljusstake och den medeltida brudbänken.

Kyrkogården

Kyrkogården tillhör Gotlands större kyrkogårdar. Den har tydliga årstringar efter flera utvidgningar. Kyrkogårdens storlek berättar om sockens expansion och ökade befolkningensmängd.

Mursträckningarna i norr och väster är troligen medeltida.

Ingången från öster med den storslagna lindallén är ovanlig för gotländska kyrkogårdar på landsbygden och påminner mer om en stadskyrkogård.

Murarna kring hela kyrkogården ger tillsammans med trädraderna i sydväst och söder och parkområdet i öster kyrkogården en tilltalande rumslighet i det öppna landskapet.

Kyrkogården har en omväxlande miljö genom det öppna området i öster och det lummiga parkområdet i öster.

Parkområdet i den östra delen blev en inlemmas i kyrkogården under 1860-talet och hade utvecklats till ett parkområde med slingrande gångar i början av 1900-talet. De var under parkernas 'guldålder' men det är ovanligt att en 'romantisk' park anläggs inom kyrkogården vid denna tid. Idag återstår flera träd och lindallén medan gångsystemet är borta.

På kyrkogården finns flera äldre träd. Hit hör ett valnötsträd vilket är ett ovanligt inslag på kyrkogårdar.

Det saknas gravar norr om kyrkan och i det nordöstra parkområdet. Det finns ett fåtal äldre gravvårdar. Ovanligt många gravvårdar har gårdsnamn. Sju av gravstenarna på kyrkogården anges som kulturhistoriskt värdefulla i kyrkogårdsinventeringen 1996. Vid den uppföljande inventeringen 2016 angavs 16 gravvårdar som kulturhistoriskt värdefulla.

Naturvärden

De gamla träden bör om möjligt bevaras. Träden, och buskagen är värdefulla miljöer för kryptogamer och insekter och som boplatser för fåglar. Det gäller även murar som inte är putsade. En stor del av den biologiska mångfalden är knuten till gamla träd och idag utgör kyrkogårdarna en av de viktigaste miljöerna för bevarandet av hotade växt- och djurarter.

Vid Tofta kyrkogård finns inte några speciellt värdefulla träd utpekade av Länsstyrelsen. Man bör uppdatera om det finns några rödlistade arter genom kontakt med Länsstyrelsen. Vi rekommenderar att man använder Riksantikvarieämbetets metod *Fria och Fälla* (2014) vid förändringar av trädplanteringar som kan påverka murar och gravvårdar.

Händelselista Tofta kyrka

ÅR	BYGGNADSDEL ETC:
1166	Byggnadsår enligt Strelow (SvK).
s. 1100-tal	En äldre, tornlös kyrka byggdes på platsen, varav grundmurarna återstår under golvet i den nuvarande kyrkan. Dopfunten av anonymmästaren "Semi-Byzantios". Gravsten över Rodhorn, nu placerad i tornbågen (GK) av "Majestatis" (TK).
t. 1200-tal	Nedre delarna av det nuvarande tornet byggdes (GK; SvK anger byggnadstiden till "trol. omkr. 1200-1244", samt att ringkammaren ursprungligen täckts av ett tunnvalv).
1244	Byggnadsår enligt Taxuslistan (SvK; enligt SvK byggdes vid detta tillfälle tornets övre delar; dock ej röstena).
o. 1250	Tornet fullbordades till nuvarande höjd, kalkmålningar i tornvalv och tornbåge. Valv med mittkolonn slogs i den nu försvunna kyrkans långhus (GK). Det romanska kolonnkapitålet återanvänt som dopfuntsfot. Tornvalvet (tunnvalv) byttes ut mot ett kryssvalv (TK). Kalkmålningar i tornet (GKM).
1340	Gravsten över Siglaiver, husbonde vid Krokstäde, och hans son Niklas (GK).
o. 1350	Det romanska koret och långhuset revs och det nuvarande långhuset och koret byggdes (GK; SvK anger byggnadsåret för koret till "1244" och för långhuset till "omkr. 1270", samt att tornets rösten, ringkammarens kryssvalv och rosettfönster kommit till i anslutning till långhusbygget). Tornets västportal flyttades till norra sidan av långhuset. Kalkmålningar på triumfbågsväggen. Glasmålningar i långhusfönstret. Retablet, troligen tillverkat i Lübeck (GK).
1300-tal	S:t Olofsbild av trä samt d:o Madonnabild (GK).
Medeltid	Svarvad bänk i mittgången (GK).
1600-tal	Predikstolen (GK).
s. 1600-tal	Korbänken (GK).
1724	Altartavla av trä målad av Jöns Wulf (GF, GKS; SvK anger "J. Weller").
1731	Predikstolen målades (GK) av Johan Hernell, som även målade bänkinredning m.m. (ATA).
1746	Kyrkklockan (SvK, GKR).
1782	Läktare (ATA).
s. 1700-tal	Bänkinredning (komplettering?; ATA).
o. 1840	Sockenmagasin i två våningar inrättat i ringkammaren (SvK).
1860-tal	Kyrkan restaurerades: Taken över kor och långhus sänktes och belades med tegel (tidigare faltak; SvK). Stödmur(ar) mot långhusets västra del togs bort och ersattes med ankarjärn (GF). Bänkarna målades över (SvK).
1880-tal	Kyrkogården utvidgades åt öster (SvK). Kolonnen och annan huggen sten i kyrkorummet målades med brun oljefärg (SvK).
1881	Sakristian byggdes (GK; tidigare fanns ett sakristieskrank i koret; ATA).

ÅR	BYGGNADSDEL ETC:
1899	Orgeln anskaffades (GK) från K. A. Anderssons orgelfabrik, Stockholm (ISO, som anger året till 1900). Kamin (SvK.) Läktaren revs(?) (ATA).
1926	Reparation av fasadputs. Spåntaket på sakristian byttes mot tegeltak. Nya kolonnetter i ljudgluggarna (ATA).
1954-55	Retablet konserverades (konservator Alfred Nilsson, Stockholm; SvK).
1958-59	Restaurering efter förslag av arkitekt Nils Arne Rosén, Stockholm (GK): Taken över kor, sakristia och långhus höjdes och belades med falar. Reparation av fasadputs och kalkavfärgning av fasaderna. Nya portblad i portalerna. Nya fönsterglas (träbågar avlägsnades; ATA). Framtagning av kalkmålningar och konservering av träinventarierna (konservator Erik Olsson, Sanda; GK, GF). Ny altarring (ATA). Retablet och träskulpturerna återbördades till kyrkan efter att sedan 1955 ha varit deponerade i Gotlands fornsal. Installation av varmluftsuppvärmning med pannrum i sakristian samt elektrisk belysning. Utgrävning av 1100-talskyrkans grundmurar. Nytt stengolv (GK, GF). Arkeologisk utgrävning av den romanska kyrkans grundmurar (TK).
1984	El-ringning (GKR).
1986	Yttre restaurering efter förslag av ing Lars Göran Löfström, Stockholm: Rengöring av fasader, kalkavfärgning (ATA).
1991	Södra långhusportalen konserverades. Div inventarier, bl.a. retablet konserverades (GF).
1993	Konservering av glasmålningar (ATA).
1998	Invändiga restaureringsarbeten efter förslag av arkitekt Jan Utas, Visby (GF): Tillbyggnad av sakristian med nytt pannrum, rivning av det gamla pannrummet i sakristian och sammanläggning av utrymmena. Altarskranket från 1950-talsrestaureringen byttes ut mot ett äldre skrank från 1800-talet som restaurerades av möbelsnickare Lars Rosenberg. Reparation av sprickor i tornbågen. Ny värmepanna och skjul för oljetank.
2000	Tornet kalkavfärgades från skylift av Byggnadshyttan (GF).
2003-04	Utvändiga restaureringsarbeten efter förslag av arkitekt Jan Utas, Visby (GF): Reparation av tornhuven med nya högben, ny panel, rännor och utkastare m.m. Utbyte av skadade falar på korets och långhusets S takfall. Putslagning och avfärgning av fasaderna på tornet med KC-färg, Södra och västra fasaderna på övriga kyrkan med kalkfärg. Reparation av fönster. Nytt trädäck i tornet.

ÅR	BYGGNADSDEL ETC:
2015	Restaurering dörrblad södra portalen. Entreprenör Byggnadshyttan kalk & bygg AB, (GM).

Förkortningar:

ATA	Riksantikvarieämbetets arkiv, Stockholm.
GF (GM)	Gotlands fornsals arkiv.
GK	Lagerlöf-Svahnström, Gotlands kyrkor, 1991.
GKM	B G Söderberg, Gotländska kalkmålningar 1200-1400. 1971.
GKR	I Ruhr, Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.
GKS	Gunnar och Karin Svahnström, Måleri på Gotland 1530-1830. 1989.
ISO	Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, red. Tore Johansson, 1990.
Inskr.	Inskrift i kyrkan
o.	omkring
s.	sent
SHM	Statens Historiska Museum, Stockholm.
Strelow	Hans Nilssøn Strelow, Cronica Guthilandorum, 1633.
SvK	Sveriges Kyrkor, Gotland, bd III, 1942.
t.	tidigt

Lagskydd

Kyrkor har ett generellt lagskydd, som till stor del handlar om deras kulturhistoriska värde. Eftersom lagstiftningen måste vara exakt har kyrkobyggnader enligt Kulturmiljölagen definierats som en kyrka som var invigd och förvaltd av Svenska kyrkan vid början av år 2000. Av dessa har kyrkor byggda före 1940 (och några speciellt utvalda yngre) ett särskilt lagskydd (KML 4 kap. 2-5 §§). Särskilda instruktioner finns i lagen kring kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Att kyrkor inom Svenska kyrkan i dessa sammanhang har en särställning framför andra beror inte på samfundstillhörighet eller band till svenska staten utan på att Svenska kyrkan omfattar de äldre kyrkor som ofta har rika konst- och kulturskatter och som av tradition på ett lokalt plan har haft en stark offentlig ställning. Lagstiftningen har hållits på en generell nivå, men en närmare precisering kring enskilda kyrkomiljöers lagskydd finns i Kulturmiljövårdens bebyggelseregister (Bebyggelseregistret). Därutöver finns en del äldre frikyrkor som är byggnadsminnen, kyrkor som i historisk tid tagits ur kyrkligt bruk och övergått till privat eller statlig ägo samt kyrkoruiner. Dessa omfattas av lagbestämmelser kring byggnadsminnen, fasta fornlämningar med mera. Här har samlats en förteckning över de lagbestämmelser som reglerar användning och förändringar av kyrkor, kyrkoinventarier och begravningsplatser som kulturmiljöer.

Kulturmiljölagen (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Kyrkobyggnaden, kyrkogården, begravningsplatsen, och de kyrkliga inventarierna skyddas av Kulturmiljölagens (tidigare kallad Kulturminneslagen) olika kapitel enligt nedan:

- 1 kap. 1 § anger att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön samt att det ansvaret delas av alla med syftet att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer.
- Fornlämningar och fornfynd skyddas av 2 kap. både de som är kända sedan tidigare och de som inte är kända sedan tidigare. Flertalet kända finns i Riksantikvarieämbetets databas fornsök.
- 4 kap. 1 § anger att kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel. 2-5 §§ reglerar kyrkobyggnaden och kyrkotomten. skydd för kyrkliga inventarier 6-10 §§, 11-15 §§ reglerar begravningsplatser. 15 a beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena.
- 5-8 kap. skydd mot utförsel av respektive återlämnande av kulturföremål som olagligt förts bort från en stat.
- 9 kap. begränsar militär användning av kulturegendom i händelse av väpnad konflikt med hänvisning till Haagkonventionen från 1954.

Begravningslagen (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Begravningslagen reglerar verksamheten för kyrkogårdar, begravningsplatser och krematorier. I begravningslagen understryks den enskilde gravrättsinnehavarens rättigheter och skyldigheter gällande gravanordningens utformning och skötsel. I lagens 7 kapitel ges möjligheter för upplåtaren, dvs kyrkogårdsförvaltningen att skydda och behålla kulturhistoriskt värdefulla gravplatser och gravvårdar.

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Plan- och bygglagen reglerar användning av mark och vatten och om byggande. Bestämmelserna syftar till att, med hänsyn till den enskilda människans frihet, främja en samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden och en god och långsiktigt hållbar livsmiljö för människorna i dagens samhälle och för kommande generationer.

Byggnader, bebyggelseområden och allmänna platser som anses vara särskilt värda att bevara har ett förstärkt skydd. Dessa får inte förvanskas enligt PBL 8 kap. 13 §.

Vid bygglov för ändring eller flyttning av byggnader och anläggningar utanför detaljplan och områdesbestämmelser ska byggnadsnämnden pröva om åtgärden utförs varsamt enligt 8 kap. 17-18 §§.

Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Miljöbalken ska enligt kapitel 1 tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Områden som utpekats som riksintresse skall markeras på den lokala översiktsplanen vilken finns på Region Gotlands hemsida.

- I kapitel 3 regleras vad som gäller för områden av riksintressen för kulturmiljö.
- Kapitel 4 för vissa större områden, som i sin helhet är av riksintresse på grund av de natur- och kulturvärden som finns i området (t.ex. är Gotland som helhet utpekade som riksintresse för turismen och friluftslivet 4 kap 2 §).
- Biotopskydd regleras i 7 kap. 11§.
- Nyckelbiotoper alla skogsbruksåtgärder är samrådspliktiga enligt 12 kap. 6 §.
- På Gotland är de 92 medeltida kyrkomiljöerna samtliga utpekade som riksintresse för kulturvärden vilket bland annat regleras i 3 kap. 6 §.

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Gällande kyrkoordning för Svenska kyrkan reglerar skyddet av kyrkobyggnaden och de kyrkliga inventarierna främst genom 10 avdelningen, 40 kap 2 §.

Källor

Offentligt tryck:

Kulturmiljölag, SFS 1988:950 t.o.m. SFS 2019:864

Kulturmiljölag (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Begravningslag (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Källor och litteratur

Viktiga källor som använts är följande: *Gotlands Museums arkiv*, Visby, med sockenvis och på kyrkan sorterade uppgifter om arkeologiska fynd från 1800-talets slut och framåt. *ATA* (*Antikvarisk-topografiska arkivet*), Riksantikvarieämbetet, Stockholm. Centralarkiv sedan 1600-talet för ämnena arkeologi, kulturmiljövård, medeltidens konst- och byggnadshistoria, museologi och numismatik. *Fornreg* - Riksantikvarieämbetets registreringsverktyg för yrkesverksamma inom kulturmiljövården för att registrera information om arkeologiska uppdrag och lämningar i Sverige. *Fornsök* - Riksantikvarieämbetets fritt tillgängliga söktjänst med information om alla kända registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige. *SHM* (*Statens Historiska Museer*), Stockholm, omfattande bland annat Historiska Museet, som är centralmuseum för arkeologiska fynd i landet.

Otryckta källor

Handlingar i Riksantikvarieämbetets arkiv, ATA, Stockholm
 Handlingar i Läns museet på Gotlands arkiv, Visby
 Inventering av Tofta kyrkogård, utförd 1996 av antikvarie Torsten Gislestam, Gotlands fornsal.
 Inventering av Tofta kyrkogård, utförd 2014 av Gotlands Museum.
 Pettersson, A-M. 2001. Kyrkogården 1:1, Tofta socken Gotland. Länsstyrelsens dnr 225-3258-98, 225-3307-98
 Program för utvändiga restaureringsarbeten på Tofta kyrka, upprättat 2002 av arkitekt Jan Utas, Visby.
 Vård- och underhållsplan Tofta kyrka, 2005. Jan Utas, Visby.
 Zerpe, L. 2005. Rapport över arkeologisk förundersökning vid Tofta kyrka, Tofta socken, Gotland. Länsstyrelsens dnr: 433-1848-04.

Tryckta källor

Böttger-Niedenzu, B. & Niedenzu, A. 1988. Neufunde gotländischer Bildsteine 1981–1985. Skandinavistik 18.
 Lagerlöf-Svahnström, Gotlands kyrkor, 1991.
 B G Söderberg, Gotländska kalkmålningar 1200-1400. 1971.
 I Ruhr, Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.
 Gunnar och Karin Svahnström, Måleri på Gotland 1530-1830. 1989.
 Gunnar Svahnström, Tofta kyrka. I: De hundra kyrkornas ö 1959.
 Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, red. Tore Johansson, 1990.
 Hans Nilsson Strelow, Cronica Guthilandorum, 1633.
 Sveriges Kyrkor, Gotland bd III, 1942.

Tidningsartiklar

Gotlänningen 21/(oläsligt) 1959. Tidningsurklipp i Gotlands Museums arkiv.

Kartor

Skattdägningskarta Tofta socken 1752. Lantmäteristyrelsen
 Laga skiftes karta 1894. Lantmäteristyrelsen